

‘Het is gewoon eigenlijk stiekem handelen’

Strategisch en tactisch politiseren in het
sociale domein

Richard de Brabander

1 maart 2022

‘Het is gewoon eigenlijk stiekem handelen’

Strategisch en tactisch politiseren in het sociale domein

Auteurs Richard de Brabander

Onderzoeklijnen Dynamiek van de Stad

Datum 1 maart 2022

'Het is gewoon eigenlijk stiekem handelen' van Richard de Brabander is in licentie gegeven volgens een Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal-licentie 2022 Hogeschool Inholland

Inhoud

Voorwoord	4
1. Inleiding - Wat betekent politisering?	6
1.1. Een discours theoretisch uitgangspunt	6
1.2. Politiseren: een negatieve bijklank	8
1.3. Politiseren als reactie op individualisering en marktwerking	9
1.4. Politiseren als reactie op managementdiscours	10
1.5. Politisering en de mensenrechtenbenadering	10
1.6. Politiseren als een reactie op bestuurlijkheid	11
1.7. Politisering en de eis op volwaardige deelname van iedereen	13
1.8. Tot slot	13
2. Een kleine politicologie van het sociaal werk	14
2.1. Methodologische paradoxen	14
2.2. 'We hebben niet echt een vuist kunnen maken'	16
2.3. Niet de barricaden op, maar het anders organiseren	21
2.4. Kleine dingen maken het verschil	31
3. Stil verzet	39
Literatuur	42

Voorwoord

Dit document maakt deel uit van een tweejarig postonderzoek dat ik van oktober 2019-2021 deed naar de ethisch-politieke dimensie van empowerment. Dit onderzoek sluit aan bij de toenemende aandacht voor en discussie over de maatschappelijke opgave van het sociaal werk en politiserend werken, een discussie die vanaf de jaren negentig nagenoeg was verstomd (Peeters, 2015; Banks, 2014; Scholte, 2018; Sociaal.Net, 2018). Maar de laatste jaren wordt de maatschappelijke opgave van het sociaal en politiserend werken ook in Nederland nadrukkelijker onderwerp van discussie.

De toenemende aandacht voor politisering in het sociaal werk zien we terug in discussies op socialevraagstukken.nl en sociaalnet.be, in recente studieboeken over sociaal werk en mensenrechten. In *#sociaalwerk* (Tirions et al., 2019) en *Denken over sociaal werk* (Raeymaeckers et al., 2021) wordt veel aandacht besteed aan de vraag naar de politieke rol van het sociaal werk en nieuwe vormen van politisering. Recent verscheen *Sociaal weerwerk. Maatschappelijke betrokkenheid in zorg en welzijn* waarin verschillende vormen van politisering en praktijken worden beschreven (De Brabander et al., 2021). Deze bundel maakt eveneens deel uit van het postdoconderzoek.

De definitie van sociaal werk die de International Federation of Social Workers (IFSW) en de International Association of Schools of Social Work (IASSW) in 2014 vaststelden beschrijft sociaal werk als ‘een praktijk gebaseerd beroep en academische discipline die sociale verandering en ontwikkeling, sociale cohesie, empowerment en bevrijding van mensen bevordert’ (IFSW, 2014). Daarbij wordt nadrukkelijk verwezen naar principes van sociale rechtvaardigheid, emancipatie, mensenrechten, collectieve verantwoordelijkheid, en respect voor diversiteit. Met deze definitie van de maatschappelijke opgave van het sociaal werk wordt kritisch afstand genomen van het recente beleid waarbij overheden de verantwoordelijkheid voor het maatschappelijk welzijn bij de burger zelf leggen.

In relatie tot de maatschappelijk opgave van het sociaal werk speelt empowerment een belangrijke rol. Empowerment richt zich namelijk niet alleen op het versterken van het zelfvertrouwen van het individu, maar ook op het bevorderen van een gedeelde verantwoordelijkheid en inclusie. Het wijst op structurele oorzaken en uitsluitingsmechanismen die sociaal onrecht, sociale ongelijkheid en ongelijke machtsverhoudingen in stand houden (Van Regenmortel, 2011; 2020; Banks, 2012; Hubeau, 2018; Linders, 2019; Tirions et al., 2019).

In *Aanpassing of verzet? De politieke betekenis van empowerment in het sociaal werk* presenteer ik een theoretisch-filosofische reflectie op de ethisch-politieke vooronderstellingen, mogelijkheden, grenzen en implicaties van empowerment.¹ Tijdens het onderzoek stuitte ik al snel op een paradox. In het sociale domein wordt empowerment gezien als een benadering die individuele problemen verbindt met maatschappelijke en structurele oorzaken/uitsluitingsmechanismen én als een vermogen dat mensen in staat stelt om hun eigen leven en veranderingen vorm te geven. In het dagelijks discours en de alledaagse praktijk richt empowerment zich echter vooral op het versterken van eigen kracht. Van een maatschappijkritisch begrip ontwikkelt empowerment zich binnen een neoliberal discours tot een vorm van positieve macht die individuen leert zich op een bepaalde manier tot zichzelf, anderen en hun situatie te verhouden. Die bepaalde manier laat zich samenvatten onder de paradox van sturing op zelfsturing, waarbij we ons zelf leren sturen volgens de heersende conventies.

¹ Nog te verschijnen in 2022. De hier vermelde titel kan nog gewijzigd worden.

Van 'echte' zelfsturing is dan geen sprake. Empowerment loopt het risico te leiden tot het tegenovergestelde van wat het beoogt: disempowerment (McLaughlin, 2016) In *Aanpassing of verzet?* onderzoek ik deze paradox en stel ik de vraag in hoeverre empowerment een 'positieve macht' uitoefent op het individu om het te controleren.

Dit document doet verslag van gesprekken die ik heb gevoerd met bestuurders/directeuren van instellingen en professionals in het sociale domein over welk belang zij hechten aan de maatschappelijke opgave van het sociaal werk en het politiserend werken. Welke aanleiding en noodzaak zien zij daartoe, als zij die al zien? Welke mogelijkheden, belemmeringen en dilemma's ervaren zij in de praktijk van het sociaal werk? Welke strategieën ontwikkelen zij? Hoe stellen zij uitsluitingsmechanismen aan de kaak? En welke kritische vragen stellen zij bij de maatschappelijk opgave van het sociaal werk en politiserend werken?

Opzet

In het eerste hoofdstuk beschrijf ik het discours-theoretische uitgangspunt van dit onderzoek en geef ik een kort overzicht van hoe politisering in het hedendaagse discours betekenis krijgt. In het tweede hoofdstuk schets ik een 'kleine politicologie' in de praktijk van het sociaal werk. Tot slot breng ik een aantal draden samen en betoog ik dat politiseren een kat-en-muisspel is waarin ruimte tussen de regels wordt gezocht en sprake is van stille vormen van verzet.

1. Inleiding - Wat betekent politisering?

Een kort overzicht van hoe politisering betekenis krijgt in de hedendaagse discussie.

1.1. Een discours theoretisch uitgangspunt

Wie nadenkt over en onderzoek doet naar politisering zal antwoord moeten geven op de vraag wat politiek is. Welnu, het uitgangspunt van deze studie is dat de kernvraag van de politiek de vraag naar de grens is (Mouffe, 2008; Lefort, 2016; Frissen, 2016; De Brabander, 2021). Of het nu gaat om wie wel en wie niet voor een voorziening in aanmerking komt, wie wel of wie niet politiek serieus wordt genomen of om de vraag wat goed burgerschap, zelfredzaamheid, eigen regie en eigen kracht is, steeds wordt er een grens getrokken. Zodra we definiëren wat bijvoorbeeld ‘goed burgerschap’ is creëren we een tegenstelling tussen wat daar wel en niet onder valt.

Een definitie van ‘goed burgerschap’ is dus niet louter een beschrijving van werkelijk goed burgerschap. Pas door het op een bepaalde manier te definiëren ontstaat een werkelijkheid die we ‘goed burgerschap’ kunnen noemen. Beleid, burgerschap, zelfredzaamheid zijn, discursieve constructies of een ‘performatief gegeven’: het spreken over bijvoorbeeld goed burgerschap en zelfredzaamheid vooronderstelt grenzen ‘die pas met het spreken erover geproduceerd worden’ (Schinkel, 2008). Een discours of vertoog is een geheel van impliciete ideeën, concepten, cultuurhistorische opvattingen die via praktijken als educatie, sociaal werk, beleid doorwerkt in hoe we onszelf als goed burger leren ervaren en beoordelen. Een discours is niet louter een theorie. In een heersend discours komen machtsverhoudingen tot uiting die de manier waarop we ons tot onszelf verhouden en op de wereld oriënteren (ongemerkt) sturen.

Discours is een praktijk, een handeling. Daarnaast verwijst het woord ‘performatief’: spreken is handelen, denken is doen. Het feit dat zelfredzaamheid, eigen regie en het versterken van eigen kracht aan de basis liggen van de decentralisaties heeft tot gevolg dat interventies in het sociale domein zich daarop richten. In dit specifieke discours werken cultuurhistorische ontwikkelingen door waarin de autonomie van de mens gemeengoed wordt. Dit mensbeeld komt ook tot uiting in reclames, in films en of muzikale cultuuruitingen. Zou het streven naar zelfredzaamheid en eigen regie niet cultureel verankerd zijn, dan zou het beleid dat ons daarop aanspreekt geen effect hebben. Juist omdat in het elkaar aanspreken op zelfredzaamheid en eigen regie delen we het discours mede en maken we er deel van uit. Zo wordt van professionals verwacht dat zij burgers en cliënten aanspreken op hun zelfredzaamheid en eigen kracht. Daarop is hun interventie gericht. Maar ook zichzelf worden daarop aangesproken, niet alleen door hun meerderen, maar ook in trainingen en cursussen of collega’s of tijdens de opleiding. Het discours wordt belichaamd in opleidingsprofielen, studieboeken, kennisagenda’s en onderzoeken die zich daarop baseren.

Door beleid te formuleren waarin zelfredzaamheid aan de basis ligt en vervolgens cliënten en burgers daarop aan te spreken delen we een discours dat al bestaat voordat we eraan deelnemen. Niemand schrijft een discours op zijn naam. Evenmin is het makkelijk te herschrijven. Eerder dan de auteur zijn wij er de woordvoerder van. In feite spreekt een discours vanzelf. Het spreekt ook vanzelf in de zin dat het een praktijk creëert die als een natuurlijk gegeven wordt gepresenteerd: ‘Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn?!’ Zouden geluk en solidariteit de normatieve uitgangspunten zijn, dan zouden praktijken in het sociaal domein heel anders vorm en inhoud krijgen (Mouffe, 2008; Bachi & Goodwin, 2016; De Brabander, 2014; Schulz et al., 2018)

Dit brengt ons op een lastige vraag. Waarop kunnen we een definitie of een bepaling baseren, en hoe kunnen we vaststellen dat die definitie juist is als we ons daarvoor niet kunnen beroepen op een werkelijkheid die onafhankelijk van haar bestaat? Waarom vallen bepaalde kenmerken als eigen verantwoordelijkheid, redelijkheid, onderscheidingsvermogen wel en andere kenmerken als kritisch, recalcitrant niet onder ‘goed burgerschap’? Waarom wordt de grens ‘hier’ getrokken en niet ‘daar’? Dit mag een abstract filosofische discussie zijn, maar in de praktijk van het sociaal werk worden we dagelijks geconfronteerd met de effecten daarvan. Grenzen bepalen uiteindelijk of je situatie dusdanig is, dat je hulp of ondersteuning krijgt. ‘Waarom kom ik niet voor die voorziening in aanmerking?!’ Dat de vraag naar de grens direct is verwickeld in de vraag naar haar legitimatie wordt goed duidelijk in alle coronamaatregelen die de overheid trof. Iedere grens die de overheid trok werd onmiddellijk ter discussie gesteld. Waarom mag de coffeeshop wel open en de bibliotheek of het theater niet? Een drankwinkel is wel essentieel, maar een boekhandel niet? Waarom mogen de horeca en theater maar tot acht en niet tot tien uur open?

Die vraag naar de grens slaat ook terug op de politiek zelf. De vraag wat wel of niet tot de politiek behoort is zelf een politieke vraag die ‘ook altijd de pragmatische vraag [is] naar de mogelijkheden tot politiek handelen’ (Frissen, 2016). Concreet komt dit tot uiting in de discussie of politiserend werken wel of niet een opdracht is voor het sociaal werk. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw werden die grenzen anders getrokken dan nu. Hoe ruimer de grens, hoe groter de mogelijkheden.

Is de definitie van politiek een politieke kwestie, dan heeft dit als consequentie dat een definitief antwoord op de vraag wat politiek of politiseren is niet kan worden gegeven. Deze fundamentele onbepaaldheid is de kern van *het politieke*, dat wordt onderscheiden van *de politiek* (Lefort, 2016; Mouffe, 2008). Dit onderscheid staat sinds begin jaren tachtig centraal in de politieke theorie (Marchart, 2007). Het politieke verwijst naar het domein dat grenzen kan en moet stellen en daarmee van conflicten over waar die grens getrokken moet worden (Frissen, 2016). De politiek (of het beleid (*policy*)) verwijst naar een bestaande ordening die als (tijdelijke) winnaar uit de bus komt en hegemonie verwerft. De kern van het politieke is dat het onbepaald en verdeeld blijft, sterker nog: moet blijven. Want iedere poging om deze onbepaaldheid en verdeeldheid op te heffen geeft toe aan de ‘totalitaire verleiding’ (Frissen, 2016). Een democratische samenleving is noodzakelijkerwijs verdeeld (Van de Wiel & Verheijen, 2016). De totalitaire verleiding bestaat erin de eigen opvatting van politiek tot de enige juist te maken en andere uit te sluiten. Het eigenaardige van democratie bestaat erin in dat zij zichzelf ter discussie stelt.² Niet alleen in de filosofie en in de politiek, maar ook in de media, in de kroeg en op straat is er voortdurend discussie over wat democratie inhoudt. Democratie is de meeste stemmen gelden. Democratie is dat de minderheid ook ruimte krijgt. Democratie is vrijheid. Democratie is dat je alles mag zeggen. Om maar enkele algemene gangbare opvattingen te noemen.

Dit verklaart niet alleen de continue reeks van politieke hervormingen, maar misschien ook wel de handelingsverlegenheid die met het politiserend werken samenhangt (Van der Tier & Van Lieshout, 2020). Natuurlijk, die verlegenheid is mede het gevolg van ontwikkelingen die het beroep van de afgelopen drie decennia heeft doorgemaakt. Het sociaal werk is steeds

² De Franse filosoof Jacques Derrida stelt dat van alle politieke regimes het begrip democratie het enige is dat openstaat voor de mogelijkheid om ter discussie gesteld te worden, beter gezegd: om zichzelf ter discussie te stellen. Democratie is het enige regime dat op een zo verantwoordelijk mogelijke wijze ontvankelijk is voor haar eigen onbepaaldheid (Habermas & Derrida, 2004).

meer uitvoerder van beleid geworden en haar interventies richten zich binnen het heersende beleidsdiscours vooral op het individu zonder structurele factoren te signaleren en te agenderen. Maar die verlegenheid hangt ook samen met de vraag of politiserend werken wel een opgave van het sociaal werk is en waaraan het zijn basis en legitimatie ontleent.

Kortom, het doel van deze studie is daarom niet vaststellen wat politisering is, maar welke vorm en inhoud het krijgt binnen praktijken van sociaal werk en waarop die invullingen worden gelegitimeerd. In dit hoofdstuk geef ik een kort overzicht van hoe politisering betekenis krijgt in de hedendaagse discussie. Welke onderscheidingen worden gemaakt? Waarop is politisering een reactie? Wat beoogt het?

1.2. Politiseren: een negatieve bijklank

In de media, de overheid en onder professionals en onderzoekers heeft politiseren veelal een negatieve connotatie. Zo wordt bijvoorbeeld in negatieve zin gesproken over het politiseren van voetbal – in relatie tot de anti-homowet in Hongarije – van de energietransitie, van diversiteit, van duurzaamheid of van covid. Denk hierbij ook aan incidenten in de jeugdzorg of verpleeghuizen die in de politiek debat breed worden uitgemeten en waarbij met de beschuldigende vinger naar de politieke verantwoordelijken wordt gewezen. De betekenis van politiseren staat hier gelijk met het halen van partijpolitiek gewin over de rug van onderwerpen die van zichzelf apolitiek (zouden) zijn en waarbij partijpolitieke belangen prevaleren boven wetenschappelijke inzichten of objectieve feiten dan wel boven universele waarden en normen.

Politiseren krijgt ook een negatieve bijklank door het gelijk te stellen met polariseren: het versterken van de wij-zijtegenstelling waardoor onoverbrugbare verschillen tussen groepen in de samenleving ontstaan. De politiek filosoof Chantal Mouffe maakt een interessant onderscheid tussen politiseren en polariseren. Van polariseren is volgens haar sprake wanneer de politieke tegenstelling wordt gemoraliseerd tot een tegenstelling tussen goed en kwaad én de ander wordt gezien als een vijand die ons bestaan bedreigt en daarom moet worden uitgeschakeld. Van politiseren is sprake wanneer we elkaar als tegenstanders erkennen. Politieke tegenstanders bestrijden elkaars ideeën en erkennen elkaar in deze strijd als legitieme spelers op het politieke speelveld. Volgens Mouffe (2008) hangt het politieke onlosmakelijk samen met het idee dat politiek strijd is en altijd gepaard gaat met conflicten. De crux is om in een democratie deze conflicten ruimte te geven op een manier die niet polariserend werkt. Politieke conflicten vinden niet alleen plaats in de politieke arena. Zij komen ook tot uiting op de plek waar beleid in de persoon van professionals en burgers/cliënten elkaar ontmoeten. Daarom heeft het sociaal werk daarin een opgave, soms heel concreet in het vormgeven aan ontmoetingen. Zo stelt Michael Lipsky (2010) dat sociaal werk een inherent tegenstrijdige praktijk is, omdat het enerzijds individuen ondersteunt en anderzijds categorieën construeert waarbinnen individuen moeten passen willen zij überhaupt geholpen kunnen worden. Anders gezegd, hun vraag moet passen bij het aanbod, anders vallen zij buiten de boot (Lipsky, 2010; Van der Zwaard, 2021).

In *#sociaalwerk* (Tirions et al., 2019) wordt politiserend werken gezien als een belangrijke opdracht van het sociaal werk. Politiserend werken bestaat erin ervoor te zorgen dat mensen daadwerkelijk gebruik kunnen maken van hun grondrechten. Het stelt dat oorzaken waardoor individuen of groepen in de samenleving in de problemen komen ook op het niveau van de samenleving moeten worden gezocht. De opdracht van sociaal werkers is beleidsmakers te wijzen op structurele oorzaken en uitsluitingsmechanismen. Op die manier kunnen sociaal werkers het beleid beïnvloeden. Daarbij is het essentieel dat zij hun stem

laten horen en stem geven aan mensen die in onze samenleving worden uitgesloten (Tirions, et al., 2019, p. 21). De politieke rol of opdracht die het sociaal werk als beroep heeft wordt niet partijpolitiek gestuurd, maar beantwoordt aan praktijken in de samenleving die appelleren aan het bestrijden van onrecht en uitsluitingsmechanismen, het publiek maken van kleine verhalen waarin onrecht wordt ervaren en het ontwikkelen van een tegendiscours en tegengedrag of (lokale) vormen van verzet en tegenmacht (Raeymaeckers et al., 2021, p. 363 e.v.).

1.3. Politiseren als reactie op individualisering en marktwerking

Als een vorm van collectiviseren biedt politiseren een tegenwicht aan de individualisering van sociale problemen (Hermans et al., 2019, p. 55). Deze individualisering houdt in dat burgers en cliënten zelf verantwoordelijk worden gehouden voor zowel de kwetsbare positie waarin zij zitten als voor de pogingen hun situatie te verbeteren. Zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid, eigen kracht en eigen verantwoordelijkheid zijn de dominante waarden of principes waarop uitgangspunten van de participatiesamenleving en decentralisaties in het sociale domein zijn gebaseerd. De overheid vraagt nadrukkelijk dat er in eerste instantie wordt gekeken naar wat burgers en cliënten zelf kunnen. Het gevolg daarvan is dat sterk en eenzijdig wordt ingezet op het ‘activeren van individuen’ en ‘sturing op zelfsturing’, eigen regie, zelfredzaamheid en eigen kracht, zonder daarbij de structurele oorzaken van sociale problemen te adresseren (De Brabander, et al., 2021).

Steeds meer onderzoek laat zien dat een beroep op zelfredzaamheid en eigen kracht van het individu juist voor kwetsbare groepen niet realistisch is. In *Weten is nog geen doen* (WRR, 2017) wijst de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid op de zelfredzaamheidsparadox: door van iedereen dezelfde mate van zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid te vragen, verliezen veel mensen die die lat niet halen juist de eigen regie over hun leven. En niet alleen voor de zogenaamde groep die in een kwetsbare positie zit zijn de verwachtingen van de overheid te hoog gespannen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau komt tot vergelijkbare conclusies. In *Sociaal domein op koers?* (2020) stelt het SCP dat de decentralisaties in het sociale domein niet hebben geleid tot wat zij beoogden: veel groepen hulpbehoevenden worden niet bereikt, de verwachtingen van zelfredzaamheid zijn te hoog. Het beroep op de eigen kracht en zelfredzaamheid van mensen lijkt steeds minder redelijk. De voorwaarden om gelijkwaardig en volwaardig te kunnen participeren in de samenleving en gezond te kunnen leven zouden op institutioneel niveau moeten worden gewaarborgd en niet alleen op het bordje van de burger moeten worden gelegd.³

Politisering is hiermee een reactie op het neoliberalisme dat het sociale domein overlevert aan de markt. Het neoliberalisme wordt gekenmerkt door een actief overheidsbeleid dat de voorwaarden creëert voor een vrijemarkteconomie in het sociale domein. Marktwerking komt tot uiting in aanbesteding van zorg en welzijn, maar ook in de manier van denken en soorten interventies die in het leven van mensen ingrijpen (zie par. 1.6.). Sociale relaties wordt gezien als marktrelaties waarbij eigenbelang en eigen verantwoordelijkheid prevaleren en het individu zichzelf leert zien als een onderneming en ‘de plicht het lot in eigen hand te nemen’ (Dehue, 2008).

³ In *Aanpassing of verzet? De politieke betekenis van empowerment in het sociaal werk* laat ik zien dat deze gerichtheid op het individu niet op zichzelf staat. Zij komt voort uit cultureel-maatschappelijke en politieke ontwikkelingen die vanaf de jaren 90 in het westen plaatsvinden.

1.4. Politiseren als reactie op managementdiscours

Politiseren is een reactie op de invloed van het New Public Management (NPM) dat in het verlengde van de marktwerking het sociale domein beheerst. Kenmerkend voor NPM is dat het politieke gezag wordt ontleend aan het behalen van resultaten. Het onttrekt de discussie over het sociale domein aan het politieke normatieve debat over waarden en uitgangspunten van wat goed sociaal werk is. Dat debat beperkt zich tot de vraag naar de efficiënte en effectieve inzet van middelen. Niet het waartoe geeft de maat van de middelen aan, maar omgekeerd nemen de middelen ons de maat (Oosterling, 2000).

Volgens Willem Trommel betekent dit dat de wijze waarop publieke dienstverlening wordt uitgevoerd er niet langer toe doet, zolang de resultaten maar worden gehaald. Dit impliceert ook dat ze door Jan en alleman uitgevoerd kunnen worden (Trommel, 2018). Politiseren is een reactie op de *managerial approach* en depolitisering van sociale vraagstukken, niet alleen in het sociale domein of zorgdomein, maar ook in het domein van onderwijs en wetenschappelijk en praktijkgericht onderzoek. Vanaf de jaren negentig is politiek management geworden. De samenleving wordt gezien als een organisatie (*organizational society*) die ge-managed moet worden. Denk aan BV Nederland. Depolitisering verwijst naar een ontwikkeling waarbij managementtechnieken de publieke ruimte, waaronder het sociale domein, koloniseren en worden ingezet om sociale problemen en vraagstukken op te lossen (Swyngedouw, 2018, xv).

De kritiek op management richt zich niet op degenen die daadwerkelijk een managementfunctie bekleden, maar op het managementdiscours. Dat articuleert een instrumenteel-rationele manier van denken dat doordringt in hoe politiek, praktijken en interventies worden vormgegeven. Om de efficiëntie en effectiviteit te realiseren worden standaarden, protocollen, procedures, formats, specifieke werkwijzen en trajecten ontwikkeld. Er wordt gestuurd op meetbare interventies en resultaatafspraken. Denk ook aan de diagnose behandelcombinatie (DBC) in de psychiatrie. Het bezwaar dat hiertegen wordt gemaakt is dat de ziekte en het protocol voorop komen te staan (bij die diagnose volgt deze behandeling) niet de zieke. Patiënten, cliënten en burgers worden onderdeel van trajecten die zij moeten doorlopen en voelen zich niet gehoord. En andere kritiek luidt dat complexe problemen niet integraal worden benaderd maar opgeknipt in deelproblemen die bij het aanbod passen en waarop snel resultaat kan worden geboekt. Maar de resultaten die op elk stukje van het probleem worden geboekt bieden bij elkaar opgeteld geen oplossing (Putters, 2021). Om hun resultaatafspraken te halen hebben instellingen de neiging om zich te richten op de ‘gemakkelijke gevallen’, met als gevolg dat er een granieten bestand ontstaat van mensen met complexe problemen die niet eenvoudig zijn te helpen.

Het politiserend werken stelt deze managementbenadering ter discussie en vraagt aandacht voor de normatieve en ethisch-politieke vraag naar wat goed sociaal werk is. Het laat zien dat er fundamentele keuzes mogelijk zijn en gemaakt kunnen worden. Politisering krijgt hier ook de vorm van het organiseren van tegenspraak (Mouffe, 2008; Debaene & Van Bouchaute, 2019; De Brabander, 2021)

1.5. Politisering en de mensenrechtenbenadering

Recent is er veel aandacht voor de relatie tussen sociaal werk en mensenrechten. Mensenrechten worden daarbij gezien als een sociaal-politiek kader en handelingskader van het sociaal werk. Het waarborgen van mensenrechten wordt in deze benadering als een belangrijke opgave van het sociaal werk gezien (Nachtergaele et al., 2017; Hermans et al., 2019).

Met de transitie van de verzorgingsstaat naar de participatiesamenleving komen deze rechten en grondrechten onder druk te staan. Zo wordt de toegang tot deze rechten in toenemende mate bemoeilijkt, doordat er ‘meer beroep wordt gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van burgers’ (Nachtergaele et al., 2017, p. 33). Deze responsabilisering hangt samen met de conditionalisering van mensen- en grondrechten. Hiermee wordt bedoeld dat aan het toekennen van deze rechten voorwaarden worden gesteld. Op die manier poogt de overheid het gedrag van individuele burgers te sturen en op die manier maatschappelijke doelstellingen en beleidsdoelen te realiseren. Bij onverantwoordelijk gedrag kunnen rechten worden geweigerd. Een fout vinkje of een niet goed of onvolledig ingevuld antwoord kan al snel worden aangemerkt als onverantwoordelijk gedrag en leiden tot criminalisering.

De Toeslagenaffaire is daarvan het bekendste voorbeeld. De parlementaire ondervragingscommissie die deze affaire onderzocht heeft sprak van ‘ongekend onrecht’ omdat zowel op het niveau van de uitvoering als van de wetgever en de rechtspraak de grondbeginselen van de rechtsstaat zijn geschonden. De politieke wens om het toeslagensysteem efficiënt in te richten en fraude tegen te gaan en het afschaffen van de hardheidsclausule⁴ hebben er volgens deze commissie toe geleid dat de individuele situatie van mensen geen recht werd gedaan (Tweede Kamer, 2020). De Toeslagenaffaire maakt ook duidelijk dat conditionalisering in de praktijk kan leiden tot nieuwe dynamieken van sociale uitsluiting van voornamelijk kwetsbare groepen in de samenleving (Nachtergaele et al., 2017, p. 34). Zij laat ook zien dat rechten bedreigd worden door een politiek die management is geworden.

Het waarborgen van mensenrechten wordt ook bemoeilijkt door marktwerking. Commerciële dienstverleners en aanbieders van sociale voorzieningen worden afgerekend op behaalde resultaten. De neiging ontstaat dat zij zich vooral richten op die cliënten waarmee zij hun targets kunnen halen. Daarbij staat als gevolg van het aanbesteden de duurzame relatie met kwetsbare groepen op het spel.

Mensenrechten bieden een sociaal-politiek handelingskader, maar op basis van het uitgangspunt dat het politieke onbepaald blijft worden zij als sociale constructies gezien (Nachtergaele et al., 2017; Hermans et al., 2019). De betekenis van mensenrechten ligt niet definitief voor eens en altijd vast en zijn niet eenduidig op alle gevallen toe te passen. Het waarborgen en realiseren van mensenrechten wordt gezien als een collectief leerproces, waarbij zij dienen ‘als referentiekader om na te denken over collectieve vraagstukken’ (Hermans et al., 2019, p. 25). Dit collectieve leerproces appelleert aan politiserend werken waarbij een balans moet worden gezocht tussen individuele wensen en collectieve belangen. Dit leerproces beperkt zich niet tot een juridische interpretatie van mensenrechten, maar beoogt een sociaal-politieke lezing daarvan. Daarmee wordt aandacht gevraagd voor de verandering van sociale verhoudingen en het streven naar sociale gelijkheid en inclusie (Debaene & Van Bouchaute, 2019, p. 79).

1.6. Politiseren als een reactie op bestuurlijkheid

Door responsabilisering en conditionalisering van rechten poogt de overheid gedrag van burgers te sturen en zo beleidsdoelen te realiseren. Het sturen op gedrag en de effecten daarvan staan centraal in de zogenaamde *governmentality studies* (Miller & Rose, 2008). Deze studies laten zien hoe in het sociale domein met behulp van technieken (lees methodieken)

⁴ Het beroep op de hardheidsclausule geeft een overheidsdienst de mogelijkheid om van de regels af te wijken wanneer de uitkomst van het handhaven daarvan onredelijk is en de burger onevenredig treft. Bijvoorbeeld wie een vinkje verkeerd zet en daardoor honderd euro onrechtmatig verkrijgt en als gevolg daarvan tienduizenden euro's terug moet betalen. Die hardheidsclausule ontbrak in de Wet op de kinderopvangtoeslag waardoor de rechters geen uitzondering konden maken (hoewel daar achteraf anders naar gekeken werd).

'positieve macht' op ons leven wordt uitgeoefend. Politisering heeft hier als doel deze machtsmechanismen zichtbaar te maken en ruimte te bieden voor tegengedrag.

Het begrip 'governmentality' is afkomstig van de Franse filosoof Michel Foucault en wordt in het Nederlands vertaald met bestuurlijkheid. In deze vertaling gaat de betekenis van de term verloren: govern-mentality. Foucault vat het zelf samen als 'conduire le conduite', dat in het Engels treffend wordt vertaald met 'the conduct of conduct' (Foucault, 1982, p. 1056). Bestuurlijkheid, om de gangbare Nederlandse vertaling bij gebrek aan beter te handhaven, richt zich op het beheer of bestuur van gedrag. Bestuurlijkheid is een vorm van 'positieve macht'. Dit wil zeggen dat macht niet wordt uitgeoefend door middel van verboden, maar door middel van technieken waarmee we een bepaalde verhouding tot onszelf, anderen en onze situatie leren aannemen. Dat vindt plaats op zowel individueel als collectieve niveau. Op collectief niveau kan worden gedacht aan verzekeringstechnieken (bonus-malus), gezondheidscampagnes of campagnes rondom klimaatverandering, die pogen ons ertoe aan te zetten de gewenste keuzes te maken. Op individueel niveau kunnen reflecteren, motiveren en activeren, maar ook responsabilisering en conditionalisering, leefstijlinterventies als bestuurlijke technieken worden gezien.

Governmentality studies richten zich op de vraag hoe in praktijken van bijvoorbeeld het sociaal werk en onderwijs ogenschijnlijke onschuldige technieken ons gedrag sturen. De paradox daarbij is dat deze technieken zich richten op hoe we onze vrijheid vormgeven volgens de heersende sociale normen. Het gaat erom dat we eigen regie nemen, maar wel op een manier die beantwoordt aan wat van ons verwacht wordt. Die paradox komt het meest duidelijk tot uiting in programma's die in het teken staan van 'sturing op zelfsturing'. Van belang is om hierbij op te merken dat macht niet van bovenaf wordt uitgeoefend. Macht is allereerst een machtsverhouding en functioneert in een netwerk waarin we macht uitoefenen én ondergaan. De bestuurspraktijk kent een eigen dynamiek die in de eerste plaats niet door wet- en regelgeving wordt begrensd als wel door de doelstellingen die gesteld en middelen die effectief ingezet kunnen worden.

Dat ons gedrag wordt bestuurd betekent niet dat ons gedrag volledig wordt bepaald en dat wij 'het onbeweeglijk en gewillige doelwit van de macht' zijn. Er zijn altijd vormen en mogelijkheden van 'tegengedrag'. Met dit begrip wijst Foucault op vormen van verzet die zich richten tegen de bestuurlijke strategieën die ons denken en handelen in een bepaalde richting sturen (Foucault, 1984). Tegengedrag zoekt wegen om daadwerkelijk zichzelf te besturen en komt vooral tot uiting in lokale vormen van verzet die in vrijheidspraktijken een andere relatie tot zichzelf, anderen en de situatie ontwikkelen en waarin wordt geprobeerd om de relatie tussen burger en overheid anders vorm te geven. Marc Hoijtink beschrijft hoe professionals stille vormen van verzet ontwikkelen, zoals humor en het ridiculiseren van bijvoorbeeld het beleid en het eigen-kracht-discours of door het negeren van instrumenten die gebruikt zouden moeten worden om die eigen kracht in kaart te brengen en te versterken (Hoijtink, 2018).

Hoewel ons gedrag niet volledig wordt bepaald, wordt het wel op basis van een gestelde norm als positief dan wel als negatief be- of veroordeeld. Op basis van dat oordeel volgen interventies. Wie over zichzelf spreekt in termen van eigen kracht en eigen regie en daarvoor zegt verantwoordelijkheid te nemen heeft weinig uit te leggen. Ook al lukt het niet in alle gevallen om zichzelf te redden, hij of zij is goed bezig. Wie niet over zichzelf spreekt en reflecteert in deze termen en met opgeheven vinger wijst naar de slechte manier waarop voorzieningen zijn georganiseerd en daarmee de schuld voor zijn ellendige situatie buiten

zichzelf legt heeft heel veel uit te leggen en wordt al snel verweten een slachtofferrol in te nemen (De Brabander, 2014; Hoijtink, 2018).

1.7. Politisering en de eis op volwaardige deelname van iedereen

Tot slot gaat politisering over de vraag wie wel en wie niet wordt gezien als iemand die een zinvolle bijdrage kan leveren aan politiek-maatschappelijk discussie en wel of niet politiek serieus wordt genomen. Volgens de Franse filosoof Jacques Rancière wordt het politieke denken vanaf de Griekse Oudheid al bepaald door het onderscheid tussen wie beschikt over rede (logos) – oordeelsvermogen, inlevingsvermogen, onderscheidingsvermogen, analytisch vermogen en zelfreflectie – en wie slechts beschikt over stem of geluid (phonè). In de Griekse Oudheid dichten de vrije mannelijke burgers zichzelf een rede toe, vrouwen en slaven zouden enkel in staat zijn om hun ongenoegen en onvrede te uiten, maar niet om te beargumenteren dat hun situatie onrechtvaardig is.

Een hedendaags voorbeeld is de groep mensen die als wappies wordt weggezet (Van Bochove et al., 2021). Wie als een wappie wordt bestempeld wordt op voorhand het vermogen ontzegd om in alle redelijkheid te spreken. Een ander voorbeeld is hoe het verzet tegen een fabriekssluiting of de sloop van een huizenblok als een ‘begrijpelijke emotie’ wordt gerespecteerd maar niet als relevant wordt gewaardeerd. Of scholieren die hun zorgen uiten over hun toekomst en protesteren tegen het lakse klimaatbeleid en als ‘klimaatpijbelars’ bestraffend worden toegesproken (‘Wat weten scholieren nou van klimaatverandering. Maak eerst je school maar eens af’).

Marion Young (2000) spreekt van ‘internal exclusion’. Bewoners of cliënten worden formeel in staat gesteld mee te praten, maar hebben sterk het gevoel dat er niet serieus naar hun inbreng wordt geluisterd. Veelal worden inspraakprocedures zo vormgegeven dat zij niet het gevoel hebben zich vrijelijk en op hun eigen manier te kunnen uiten. Om serieus genomen te worden moeten zij hun ongenoegen en onvrede op een bepaalde manier verwoorden, waarmee die ongenoegen op voorhand gekanaliseerd wordt.

Politisering draait volgens Rancière ‘om principiële gelijkheid van sprekende wezens’. Ook al uiten sommige groepen en individuen zich niet in prachtige volzinnen, dan wil dat niet zeggen dat zij enkel onzin spreken en dat hun verontwaardiging of boosheid onredelijk is en enkel een uiting van angst en onzekerheid. Politisering bestaat erin het recht van spreken op te eisen, in politiek opzicht mee te tellen en hun gevoelens, ervaringen en emoties of wat dan ook politiek serieus te nemen. Iedereen moet de mogelijkheid krijgen een waardig leven te leiden, ook degenen die daaraan een andere invulling geven dan die door de bestaande orde als wenselijk wordt gezien. Met hun eis verstoren zij de bestaande ordeningen en toegedeelde posities, met als doel groepen die worden uitgesloten van deelname als volwaardig deelnemer en politieke actor te erkennen.

1.8. Tot slot

Politisering draait steeds weer om de vraag naar legitimatie van de grens. In reactie op individualisering van sociale problemen wordt gewezen op de grenzen van eigen regie, eigen verantwoordelijkheid en eigen kracht. In reactie op de managementbenadering wordt ruimte opgeëist voor normatieve en ethisch-politieke vragen waarbij mensenrechten als een sociaal-politiek kader dienen. Als antwoord op sturing van ons gedrag wil het ruimte bieden voor tegengedrag. In wat volgt zal worden gekeken of en in hoeverre deze thema’s in de praktijk van het sociaal werk naar voren komen en hoe zij daarin inhoud en vorm krijgen.

2. Een kleine politicologie van het sociaal werk

2.1. Methodologische paradoxen

Het paradoxale uitgangspunt van dit onderzoek luidt dat het antwoord op de vraag wat politiek c.q. politiseren betekent uiteindelijk onbepaald is en moet blijven. En de paradox moeten we volgens de filosoof en psychiater Damiaan Denys serieus nemen, omdat zij ‘tegels van vanzelfsprekendheid’ lichten. In de paradox stuiten we op een grens die ons dwingt tot reflectie en de spontane en vanzelfsprekende manier waarmee we ons tot onszelf, anderen en praktijken verhouden onderbreekt. Juist de paradoxen en tegenspraken laten zien waar het heersende discours op zijn grenzen stuit. Ik heb dit uitgangspunt ook empirisch willen onderzoeken door met zowel bestuurders/directeuren van instellingen als sociaal werkers in gesprek te gaan over de vraag of, en zo ja welk belang zij hechten aan de maatschappelijke opgave van het sociaal werk en wat politiseren volgens hen inhoudt.

Het gekozen uitgangspunt brengt een aantal methodologische paradoxen met zich mee. In de eerste plaats is het object van dit onderzoek – het politieke en politisering – onbepaald. Het is daarom uitgesloten dat het gekozen uitgangspunt fungeert als een hypothese die empirisch getoetst, dat wil zeggen bewezen dan wel weerlegd wordt. Ten tweede is het onontkoombaar dat het politieke bepaald wordt en betekenis krijgt. Het gesprek gaat tenslotte ‘over iets’ (het onderwerp van gesprek) en ‘ergens over’: er wordt belang aan gehecht, sterker nog, er wordt naar dat belang en de betekenis daarvan gevraagd. Ook al zijn termen als ‘engagement’, ‘maatschappelijke opgave’, ‘emancipatie’, ‘politiek’, ‘politisering’ uiteindelijk onbepaald, zij geven onvermijdelijk richting en een politieke lading aan het gesprek. Ik heb daarom gepoogd het gesprek zo min mogelijk te structureren. Ik beoogde een gesprek of discussie over het onderwerp, waarbij ik vooral nieuwsgierig en geïnteresseerd was naar onderliggende aannames en concrete betekenissen die gesprekspartners aan politisering gaven.

Dat neemt niet weg dat de manier van (door)vragen gestuurd wordt door het uitgangspunt dat de kernvraag van de politiek die naar de grens is. Ik heb het dus niet over een standpunt dat ik inneem over specifieke beleidsonderwerp, maar wel over een ‘metapolitieke’ opvatting waarmee ik de gesprekspartner een bepaalde richting opstuur door steeds weer naar de legitimatie van hun keuzes te vragen.

In de derde plaats wijst de Franse socioloog en filosoof Didier Eribon erop dat de vraag naar de betekenis en het belang het risico loopt tot niets anders te leiden dan ‘een kortschrift van de misleidende band’ die professionals onderhouden met de praktijk van het sociaal werk (Eribon, 2018, p. 39). Daarmee bedoelt hij dat de manier waarop zij ‘spontaan over zichzelf denken’ het heersende discours reproduceert. Enkel een breuk daarmee maakt het mogelijk om de mechanismen te beschrijven hoe professionals op een bepaalde manier zich tot zichzelf, anderen en hun situatie of praktijk hebben leren verhouden. Met de vraag naar grens volg ik de ‘kritiek op de ontologie van het zelf’ (Foucault, 1984a; Hacking, 2002). Deze kritiek bestaat er niet in om bepaalde praktijken als onjuist af te wijzen, maar in het achterhalen van de vooronderstellingen en manier van weten die deze praktijken mogelijk maken en als natuurlijk en wenselijk representeren. De vraag naar de grens komt voor Foucault neer op de vraag in hoeverre dat ‘wat ons als universeel, noodzakelijk en verplicht wordt voorgeschoteld bijzonder, toevallig en het product van willekeurige voorschriften’ (Foucault, 2001, p 1393) is.

In het verlengde van zijn machtsconcept ziet Foucault praktijken als ‘places where what is said and what is done, rules imposed and reasons given, the planned and the taken for granted meet and interconnect’ (Foucault, 1991, p. 75). De praktijk is geen omlijnd en afzonderlijk object of gebied waar we buiten kunnen staan. Het is een wirwar of samenspel van vooronderstellingen over het beroep, vanzelfsprekendheden, beelden van cliënten, burgers, managers, professionals en overheid, van technieken, strategieën en machtsverhoudingen. Machtsverhoudingen, want macht is niet geconcentreerd aan de top, maar overal, aldus Foucault. Die verhoudingen komen tot uiting in maatregelen, maar ook in werkwijzen en in dat wat als vanzelfsprekend en neutraal wordt voorgesteld.⁵

In de lijn van Foucaults begrip van kritiek spreek ik van ‘een kleine politicologie’: de analyse heeft geen universele pretenties en beroept zich niet op een noodzaak van grootschalige hervorming. Ook zonder in een utopie te geloven, kan sociaal werk kritisch en politiserend zijn (Debaene & Van Bouchaute, 2019)

⁵ Voor dit onderzoek heb ik in totaal acht individuele gesprekken gevoerd met vijf professionals en drie directeuren van instellingen. De directeuren leiden instellingen die werken in het kader van de Participatiewet, de Wmo en WWI of aan het begeleiden van mensen met een beperking. Zij hebben allen veel ervaring in verschillende soorten werk binnen het sociale domein. Interessant is dat zij ook aan de andere kant hebben gezeten en als ambtenaar bij verschillende gemeentes hebben gewerkt. Zij hebben daardoor een goed over- en inzicht in wat er in het sociale domein speelt. De professionals die ik sprak zijn werkzaam in de ggz, jeugdbescherming en jeugdreclassering, jeugd in het gedwongen kader, forensisch psychiatrie en bij het wijkteam, een bij een gemeente. De meeste respondenten werken al jaren in het sociale domein, hebben een ruime ervaring in meerdere takken van sport en de decentralisaties van dichtbij meegemaakt.

Deze individuele gesprekken hebben allemaal een uur geduurd en zijn verbatim uitgewerkt. Naast deze individuele gesprekken heb ik een gesprek gevoerd met een focusgroep. Daarin namen zeven sociaal werkers deel die actief zijn in het regionale netwerk van de beroepsvereniging voor sociaal werkers. Daarin zaten een trajectcoach, een maatschappelijk werker in een ziekenhuis, medewerker van een welzijnsorganisatie, een vertrouwenspersoon, een aantal heeft ook aan een hbo-opleiding sociaal werk lesgegeven of doet dat nog. De gesprekken hebben vanwege corona allemaal via beeldbellen plaatsgevonden.

Inhoudelijk richten de vragen zich op hun visie op het belang van de maatschappelijk opgave en het politiserend werken in het sociale domein. Welk belang hechten zij aan de maatschappelijke opgave van het sociaal werk en welke aanleiding of noodzaak zien zij daarbij? En wat houdt deze maatschappelijke opgave en politiserend werken volgens hen in? Welke rol zou het sociaal werk daarin kunnen of moeten spelen, welke mogelijkheden zien zij daar toe en welke belemmeringen? Welke (voor)beelden hebben zij daarbij? Welke dilemma’s doen zich voor en welke kritische vragen stellen zij bij de maatschappelijke opgave en betrokkenheid? De gesprekken heb ik anoniem weergegeven en citaten zijn niet tot specifieke personen te herleiden. Om spreektaal te vermijden en leesbaarheid te vergroten heb ik letterlijke citaten licht geredigeerd.

Ik heb ervoor gekozen om de weergave van de interviews te verdelen over de focusgroep, de bestuurders en de professionals. Met deze groepering heb ik enigszins recht willen doen aan de verschillende perspectieven die hier onvermijdelijk worden ingenomen. Ik heb daarbij geenszins tot doel om de uitkomsten van de interviews te herleiden tot specifieke kenmerken van de respondenten. Mijn doel is doorheen de gesprekken de paradoxen van het discours te laten zien.

Bij de analyse ben ik inductief te werk gegaan. Allereerst zijn de interviews doorgelezen om terugkerende thema’s eruit te halen. Zo kon ik in eerste instantie antwoorden op het onderwerp van gesprek inventariseren en rubriceren en werd een rode draad zichtbaar. Vervolgens richtte ik mij op normatieve vooronderstellingen en trefwoorden als zelfredzaamheid, eigen kracht, beelden over hulpvragers, beelden over beleid en over het beroep. Een derde laag richt zich op Foucaults definitie van praktijk als een plaats waar het spreken en handelen, regels en redenen, bedoelingen en vanzelfsprekendheden samenkomen. Hoe wordt een probleem gerepresenteerd? Welke vooronderstellingen over werkelijkheid, moraal en kennis liggen daaraan ten grondslag? Binnen welke context speelt het probleem? Wat wordt als onproblematisch gezien? Welke effecten heeft de manier waarop een probleem wordt gerepresenteerd voor de positie van de sociaal werk en burger/cliënt? En welke paradoxen en tegenstrijdigheden komen daarin naar voren.

2.2. ‘We hebben niet echt een vuist kunnen maken’

De leden van het regionetwerk van de Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk (BPSW) zetten zich buiten hun werk in voor het beroep van sociaal werk én voor groepen kwetsbare mensen. Ze zijn geëngageerd en tonen een sterke betrokkenheid bij maatschappelijk kwesties en de maatschappelijke opgave van het sociaal werk. Ze volgen de lokale politiek en het gemeentelijk beleid en de gevolgen daarvan voor het sociale domein. Het regionetwerk heeft een bepaalde positie om deze signalen onder de aandacht van de lokale politiek te brengen, want mensen op de werkvloer zijn daar niet mee bezig, ‘die zijn bezig met het helpen van mensen’. Het netwerk zoekt contact met gemeenteraadsleden om hen te informeren hoe beleid in de praktijk uitpakt en richten zich per brief tot de wethouder om zaken rond de aanbesteding ‘aan de kaak te stellen’. Die brief heeft tot doel om het onderlinge gemopper te doorbreken en de ervaren misstanden rond de aanbesteding op ‘een ander niveau’ aan te kaarten. ‘Ik denk dat dat belangrijk is, dat je dat doet. En tegelijkertijd moet je natuurlijk niet de groep vergeten waarvoor je dat doet’. Dat vraagt overigens om ‘doorzettingsvermogen’. Vindt een brief geen gehoor, dan moeten ‘we de kracht vinden’ om er toch iets mee te doen en te kijken of er anderen zijn die het standpunt delen.

Gedwongen keuze

In het gesprek wordt het belang van maatschappelijke betrokkenheid gezien als een ‘van de belangrijkste zaken van het maatschappelijk werk’ dat ‘bijna bovenaan zou moeten staan’. Politiseren en maatschappelijke engagement worden niet gezien als een bijkomstigheid of iets dat je in de eigen tijd doet, maar als ‘onontkoombaar’. Dat woord valt herhaaldelijk om te markeren dat politiseren onlosmakelijk is verbonden met het sociaal werk. ‘Ik denk direct dat sociaal werk niet zonder maatschappelijk engagement kan. Het is een soort grondwet, op basis waarvan je je werk moet doen’. ‘Het belang van politiseren is eigenlijk geen vraag. Ik zal het heel zwart-wit stellen: het mot gewoon’. Het belang is een vraag noch een keuze: ‘Of ik het van belang vind? Ik denk niet dat je daar een keuze in hebt, om het wel of niet van te belang te vinden. Ik denk dat het je overkomt.’ Het belang van politiserend werken wordt gezien als een noodzaak, als iets dat ‘mot’ om de positie van kwetsbare groepen te verbeteren én als iets dat je overkomt. Het gaat hier niet zozeer om een roeping, als wel om een gedachtegoed en maatschappelijke opvattingen die ‘sowieso onlosmakelijk’ zijn verbonden met hulpverlening. Het sociaal werk kent een normatief kader dat ‘we met elkaar hebben gevormd’ en waar professionals niet om heen kunnen.

Je kan er wel voor kiezen om jezelf daarvan los te willen maken, maar je bent toch onlosmakelijk met elkaar verbonden en het heeft invloed op elkaar.

De noodzaak en het onontkoombare van politiseren sluit niet uit dat je daarin een keuze voor of tegen maakt. Maar in feite is er sprake van een gedwongen keuze: je kunt niet tegen kiezen. Een van de gesprekspartners onderstreept dit nog eens wanneer hij zegt: ‘En wee de maatschappelijk werker die het niet doet! Om het maar heel zwart-wit te zeggen’.

Een labyrintisch wangedrocht

Dat sociaal werk een politieke opdracht heeft die verder gaat dan alleen individuele ondersteuning wordt als iets onontkoombaar voorgesteld en als iets ‘dat mot’ als iets waar het sociaal werk niet om heen kan. Dat neemt niet weg dat het in de praktijk allerm minst vanzelfsprekend is om politiserend te werken. Ondanks dat politiseren onlosmakelijk is verbonden met het sociaal werk ervaren en zien de gesprekspartners onvermogen en onmacht om daadwerkelijk in de praktijk zelf te politiseren, om groepen die een kwetsbare positie in de samenleving hebben een stem te geven en collectief voor hun belangen op te komen. Dit

onvermogen hangt samen met de positie die het sociaal werk zelf als uitvoerder van beleid inneemt

Nou wat ik vanuit mijn eigen werkpraktijk wel erg merk, is dat er ook een soort terughoudendheid is om echt aan de deur te kloppen bij politiek en uiteindelijk de subsidiegevers. Er is toch een soort van: de hand die je voedt, die ga je niet slaan. Als je je enigszins activistisch gaat opstellen, dan krijg je toch wel wat, ook wel vanuit de organisatie, soms van ‘nou wees bewust van je positie, je rol. Is dat allemaal politiek niet erg beladen?’.

Wie betaalt, die bepaalt. De aanbesteding en ‘het Angelsaksische managementmodel’ hebben ‘bijna automatisch’ geleid tot de situatie waarin we nu zitten. Die situatie is dat managers, die niet vakbekwaam zijn ten aanzien van vraagstukken waarmee sociaal werkers worden geconfronteerd, bepalen wat er moet gebeuren. Dat is een ‘sluipend proces’ geweest, waarbij het sociaal werk zijn regie en status is kwijtgeraakt en de beroepsidentiteit ondermijnd. ‘Op het moment dat de boekhouders de baas werden, zijn wij de regie kwijtgeraakt’. En hun status. ‘Het lijkt ook wel alsof sociaal werkers ook een bepaalde status zijn kwijtgeraakt op het moment dat je moet opkomen voor mensen die dat nodig hebben’.

De aanbesteding wordt gerepresenteerd als een monsterachtige ontwikkeling die de kwaliteit van het beroep en de beroepsidentiteit verslindt: ‘die aanbesteding is natuurlijk een wangedrocht’. Dit wangedrocht heeft veel weg van een veelkoppig monster dat lastig te bestrijden is, omdat de macht overal vandaan komt – een sluipend proces – en niet aan iets of iemand is toe te schrijven. Een wangedrocht dat sluipend naderbij komt en dan zijn slag slaat.

Zo vertelt een deelnemer dat een organisatie voor bejaardenwerk de aanbesteding wint voor het jeugdwerk in een gebied. De jongerenwerkers die werden aangenomen door een organisatie, die geen verstand heeft van jongerenwerk, wisten ‘van toeten noch blazen’. En dat leidde tot veel meer problemen met de jeugd en een toenemend beroep op de inzet van politie, omdat het ‘uit de klauwen liep’. Dit legt het manco van de aanbesteding bloot. Organisaties, ‘enkele goede daargelaten’ besteden aan om die aanbesteding binnen te halen zonder zich af te vragen ‘hoe zorg ik er nou voor dat de uitvoerenden het op een goede manier kunnen doen’. Het binnenhalen van de aanbesteding wordt een doel in zichzelf.

Eenmaal binnengehaald draait alles om het efficiënt uitvoeren van de opdracht. En dat leidt tot ‘versnippering’. Sociaal werkers zijn vooral bezig ‘met een stukje ondersteuning van de cliënten die hen zijn toebedeeld’. Maar die stukjes moeten we samen een geheel laten vormen. Sociaal werkers zijn ‘te veel tijd kwijt’ aan het overleg met ‘heel veel partijen’, waarin ze voortdurend ontdekken dat er uiteindelijk ‘niemand verantwoordelijk is voor de problematiek van de cliënt en iedereen op z'n eigen eilandje iets doet’. Een overzicht over het geheel ontbreekt. Er is geen duidelijk eindverantwoordelijkheid voor het oplossen van de vraagstukken waarmee cliënten worstelen.

Sociaal werkers zien weliswaar dat het eigenlijk allemaal niet zo erg klopt, maar ‘zitten zelf ook in een soort overlevingsmodus van hoe krijg ik in vredesnaam greep op de problematiek van de cliënt’. Dat leidt tot ‘een stukje berusting en moedeloosheid bij werkers’, die het beste ervan maken door de cliënt zo goed mogelijk te helpen ‘en niet meer de strijd aan te gaan over overstijgende belangen’. Daarmee raakt de politieke opdracht van het sociaal werk, ‘dat iets overstijgends is natuurlijk’, op de achtergrond. Politisering gaat namelijk over alle cliënten en de manier waarop naar vraagstukken van cliënten wordt gekeken. Dit mag dan onontkoombaar zijn, in de praktijk is geen ruimte voor een overstijgende blik. Een van

gesprekspartners vroeg tijdens een bijeenkomst eens wie zich sociaal werker noemt. En toen bleek dat iedereen zich identificeerde met zijn functie, maar dat niemand zich sociaal werker noemt.

Zich terugtrekken op het eigen eiland, zich identificeren met zijn functie en daarmee met de verantwoordelijkheden en taken die daarbij horen wordt in verband gebracht met veiligheid. ‘Ik denk dat ook daardoor iedereen zich maar veilig, nou ja, dat klinkt een beetje lullig, maar toch probeert zich een beetje veilig terug te trekken op z'n eigen vierkante meters’. Daarmee wordt bedoeld dat sociaal werkers goed weten hoe zij hun functie moeten uitoefenen, maar geen idee hebben hoe ze ‘de gezamenlijkheid moeten zoeken’. Die gezamenlijkheid is van belang om achterliggende structurele oorzaken te ontdekken en te agenderen. Daarvoor hebben sociaal werkers geen tijd. De waan van de dag en complexe manier waarop het sociale domein is georganiseerd maakt ‘dat dat echt moeilijk is’ en ‘ook dat ze vaak niet weten waar ze moeten beginnen’. Geen begin, geen eind. Ze zitten middenin een monsterlijk labyrint.

Ik doe de coördinatie. Maar als je al kijkt dat het voor mij soms nog zo'n wirwar is van mensen, de één doet dit en de ander doet dat. Bij wie moet je dan daarvoor zijn?

De hand in eigen boezem

Het Angelsaksische managementmodel, het neoliberalisme en de verandering in de samenleving leiden ertoe dat de politieke opgave van het sociaal werk op de achtergrond verdwijnt. Die sluipende ontwikkelingen zijn moeilijk tegen te houden en eveneens onontkoombaar. Op een gegeven moment veranderen dingen en moet je mee met de tijd en nieuwe inzichten. ‘Daar kun je ook bijna niet aan ontkomen’. En om daar kritisch tegenover te staan ‘terwijl je er zelf inzit en van profiteert’ dat ‘vraagt wel wat’. Een kritische positie verhoudt zich slecht tot het labrynt of double bind waarin zij zich bevinden: het is onmogelijk erbuiten te stappen, mede omdat zij ervan profiteren. Dat profijt is overigens tamelijk ambigu, omdat het hun afhankelijkheid articuleert. Krijgt hun organisatie de aanbesteding niet, dan staan zij op straat.

Tegenover die ontwikkelingen wordt een dubbelzinnige houding aangenomen. Zij worden gezien als onontkoombaar. Maar tegelijkertijd ‘hebben we het natuurlijk met elkaar laten gebeuren’.

Want aan de ene kant, ja we moeten de hand in eigen boezem steken, natuurlijk. Je bent ook, zeg maar, een wat hoogopgeleid type, dat eens even mag reflecteren op wat hij iedere dag doet. Tegelijkertijd is het haast onontkoombaar om in die flow van een samenleving om daar weerstand tegen te bieden. Dat is heel lastig.

Het is interessant om op te merken dat alle deelnemers aan het gesprek een ambiguïteit tegenover deze ontwikkelingen ervaren. Ze zagen dat de Participatiewet niet zou werken, en ‘hoe kan het dan dat we dat niet aan de kaak hebben gesteld?’. De decentralisatie werd in een hoog tempo doorgevoerd en de gemeente werd verantwoordelijk. Daarbij veranderde ‘de toon’ en wees de gemeente met een beschuldigende vinger naar het sociaal werk. ‘Want die hulpverleners hebben dat allemaal niet goed gedaan, die cliënten zijn niet gemotiveerd. Nu zijn die burgers aan zet en dan krijg je hulp’. En als er al een tegengeluid klonk, dan was dat ‘gewoon een soort piepen in de marge. Maar ergens hebben we geen vuist kunnen maken’. Ook hier klinkt ‘frustratie’ in door, want als er wel een vuist was gemaakt is het de vraag of dat ook daadwerkelijk leidt tot bijsturen: ‘Dat geloof ik eigenlijk niet zo. Dat is wel een soort frustratie die ik nog steeds voel’.

Dat leidt ertoe dat op microniveau ‘keihard’ in het belang van de cliënt wordt gewerkt en dat er geen energie wordt gestoken in het agenderen van de ‘grote macrovraagstukken’, want ‘daar heb je toch geen invloed op’. ‘Zo voelt het een beetje en ik denk dat dat ook wel een soort tendens is de laatste jaren. Ja, we worden kleiner gemaakt’. Een ander zegt: ‘We zijn aangehoord en opzijgeschoven’. Overigens speelt dit niet alleen in Nederland, in heel West- en Noordwest-Europa zitten sociaal werkers in hetzelfde schuitje. Daarbij wordt dan herhaaldelijk verwezen naar het neoliberalisme dat een ‘keurslijf’ is waaraan we ‘moeilijk kunnen ontsnappen’. De ontwikkelingen worden uitvergroot tot cultuurhistorische ontwikkelingen die Nederland te buiten gaan.

Deze schaalvergroting compliceert machtsverhoudingen. De invloed op veranderingen of op het gemeentebestuur blijkt complex. Niet alleen sociaal werkers, ook hoge ambtenaren komen ‘niet door de laag heen’, zo vertelt een gemeentesecretaris een van de respondenten. ‘Toen ik dat hoorde begon ik mij bijna af te vragen, wat moet ik dan doen tegen dat gemeentelijk stelsel?’ Het gemeentelijk stelsel is ondoordringbaar, niemand heeft er vat op, ook niet degenen die het besturen. Deze onvoorspelbaarheid werkt door in hoe organisaties zich tot dat stelsel verhouden. Uitvoerende sociaal werkers krijgen van het management weinig speelruimte. Ze kregen steeds te horen dat ze moesten doen wat er werd gezegd, en niet moesten denken dat het anders kon.

Want kijk, van bovenaf is natuurlijk steeds het bericht gekomen, naar de uitvoerende, dat die wet nu eenmaal is zoals die is. En er is over het algemeen, binnen organisaties, nooit gekeken naar de geitenpaadjes, de ontsappingsmogelijkheden en wat dan ook.

Ondanks de ervaren ondoordringbare complexiteit waarop niemand vat heeft blijft het beeld bestaan van een hiërarchische machtsverhouding, die zich baseert op een wet die niet voor een andere uitleg vatbaar is en daarmee de discretionaire ruimte ontkent. Ruimte pakken vraagt om ‘moed’ om dingen anders te doen. Tegelijkertijd wordt erop gewezen dat bestuurders de complexiteit wel (h)erkennen, maar dat het van belang is hoe het middenkader daarop reageert. Die zoeken hun houvast in de te behalen resultaten. Meer doen wat wordt voorgeschreven wordt daarom ontmoedigd. Vooral bij teamleiders die ‘zo op de cijfertjes zitten’. Teamleiders die uit de beroepsgroep zelf komen hebben een ander idee. ‘Het wisselt per teamleider’. Maar de teamleider mag geen excuus zijn:

Van één kant, je bent zelf hbo-opgeleid. En daar hoort ook een dosis bij dat je van aanpakken weet en dat je zo nu en dan die ruimte pakt. Tegelijkertijd worden in sommige situaties mensen ook wel heel erg klein gehouden.

Veiligheid

De ruimte om te handelen wordt ook ingeperkt door een veiligheidsdiscours. Namen als ‘frontlinie’ en ‘stadsmarinier’ impliceren dat er ‘gevochten moet worden tegen, ja eigenlijk tegen de cliënten’. Dat staat haaks op de opgave van het sociaal werk dat ‘naast de cliënt’ wil staan. Er zijn maar weinig organisaties die ‘nadrukkelijk partij kiezen voor de cliënten en niet voor de structuren waarin heel veel werkers gevangen zitten’. Die strijd tegen cliënten leidt ertoe dat de gemeentelijke overheid veel verwacht ‘op het gebied van veilig’. Deze verwachtingen leiden tot een ‘politieaanpak’ die in de plaats komt van een welzijnsaanpak’. Dat speelt in jongerenwerk, dat apart wordt aanbesteed, waardoor het sociaal werk niet meer voor de jongeren kan opkomen.

Wij denken van, ja laat maar, deze partij is te groot, dat gaat gewoon niet lukken. En dat is best wel... Ik vind dat heel pijnlijk. Ik raak daar echt wel emotioneel van, dat ik dan denk, dat zijn onze jongeren. Als wij nu niet meer voor ze opkomen. Dat is toch erg. En dat heeft dan met het systeem te maken'. Het jongerenwerk volgt een 'politieaanpak' niet meer een 'welzijnsaanpak'.

Dat leidt tot paradoxale uitspraken waarin systeem en leefwereld 'steeds erger gescheiden' zijn én het systeem 'steeds verder doordringt in de leefwereld van mensen' door zijn mores op te leggen. Mensen krijgen geen ruimte om fouten te maken en worden 'ook in de eigen leefwereld bij de voordeur gecontroleerd, door wie of wat dan ook'. Deze controle verwijst naar 'de politieaanpak' die ook in de schuldsanering leidend is en waar 'letterlijk sociale rechten geschonden' worden. De sociaal werker wordt een dienstverlener die een 'jakkiker' is.

Die invloed van het systeem op de leefwereld laat evenmin ruimte voor emotie. Cliënten zitten vaak in een 'overlevingsmodus' en denken en handelen 'vaak vanuit hun primaire herseinen'. Dan komen instanties met een rationeel stappenplan waarvoor de cliënt 'geen tijd heeft'. 'Ik heb nu mijn emotie die ik nu op tafel wil leggen. En ik wil dat je echt nu naar mij luistert, vriend. Anders spring ik zo de Maas in'. Het beleid zit 'bovenop' emotionele reacties. Daar wordt meteen een beveiliging opgezet. Gezien vanuit het systeem druisen emoties in tegen de 'natuurlijke manier van discussiëren en converseren'. Een van de respondenten stelt dat het 'natuurlijk van de zotte is dat wij niet meer in staat zijn om te begrijpen dat de boosheid van onze cliënten niet op ons gericht is, maar op ons als vertegenwoordigers van een systeem waar ze geen deel van uit maken'. Dat neemt niet weg dat cliënten daarop moeten worden aangesproken. Maar in de eerste plaats zouden sociaal werkers moeten begrijpen wat 'ellende doet met mensen'.

En wij willen kennelijk niet meer inzien dat boosheid en agressie hoort bij het gewone menselijke gedrag.

Dat past in het veiligheidsdiscours waarin we niet naast maar tegenover cliënten staan. Zodra iemand boos wordt, komt de beveiliging eraan. Die boosheid wordt veroorzaakt doordat medewerkers niet meer hebben geleerd om op een begrijpelijke manier met cliënten om te gaan. Door zich te verschuilen achter regels en protocollen raakt de cliënt uit beeld. En dat raakt de kern van het sociaal werk: 'Ik bedoel mensen die voor mensen werken, voor de burgers werken, mogen zich niet verschuilen achter protocollen'. Een ander merkt op: 'Die boosheid vertelt iets over waar de ongelijkheid zit'. Het vertelt iets over 'hoe wij met elkaar omgaan' en 'elkaar niet meer horen'. Het uiten van emoties krijgt hier een politieke betekenis.

Stem geven en emanciperen

Op de vraag wat politiseren inhoudt zijn de deelnemers aan het gesprek tamelijk eensgezind: het stem geven aan mensen die niet gehoord worden en het emanciperen van groepen die in de samenleving in de verdrukking komen, die geen gelijke kansen hebben en ongelijk behandeld worden. Daarbij gaat het ook uitdrukkelijk om gelijke toegang tot grondrechten en bestaansrecht, 'mag ik er zijn en mag ik net zo behandeld worden, als het gaat om gelijkheid, als ieder ander'.

Tegelijkertijd wordt onderkend dat emanciperen 'wordt opgedrongen aan onze leefwereld'. Het vooronderstelt dat mensen geëmancipeerd moeten worden en dat zelf niet kunnen. Het creëert een tweedeling tussen een groep kwetsbaren die moet emanciperen en een groep die al geëmancipeerd is.

Want dan gaan wij een werkelijkheid als maatschappij creëren, waarvan wij zeggen: jij kan het niet, jij moet zo geholpen worden. Of we gaan zeggen: iedereen moet het zo doen en iedereen die dit dus niet is, dat is een groep van kwetsbaren.

Emanciperen werkt niet alleen bevrijdend, maar ook disciplinerend en normaliserend. Vanuit bepaalde opvattingen ‘vinden wij het belangrijk’ dat iedereen meedoet, en dat iedereen tot zijn recht moet komen. ‘Maar wie zegt dat?’ Wiens normen wegen hier het zwaarst als het gaat om kwaliteit van leven, die van de sociaal werker, van de instelling, van de maatschappij of van de burgemeester? Wie bepaalt wat en op grond waarvan? ‘En als wij het hebben over kwaliteit van leven, denk ik, dat mag eenieder voor zichzelf bepalen’. Dat is ‘complexe’ afweging tussen wat de maatschappij belangrijk vindt om mensen te helpen en wat die mensen zelf vinden.

Daarbij komt dat sociaal werkers niet getraind zijn om inspraak te organiseren, om met de groep zelf iets aan de kaak te stellen op collectief niveau. ‘Collectief een stem laten horen, daar moet ik ze [de andere medewerkers, rdb] echt mee helpen. Ze hebben geen flauw idee waar ze dan moeten zijn en wat voor stappen ze moeten maken.’ Sociaal werkers kunnen individueel naast hun cliënt staan. ‘Maar ik denk dat er nog wel echt een wereld te winnen is om dat collectief te doen.’ Van belang is dat de groepen zelf hun stem laten horen en dat sociaal werkers dat ondersteunen. Demonstraties op het Malieveld is dan een druppel op een gloeiende plaat. Demonstraties genereren op allerlei manieren belangstelling voor het vraagstuk waar het over moet gaan. Het is van belang dat het gebeurt, ‘maar het is ook wel een beetje als je dan naar huis gaat ‘en nu?’. Het is maar ‘een dingetje’.

Een andere strategie is ambtenaren uitnodigen en laten zien wat het werk echt is. Het effect daarvan is weer afhankelijk van de soort ambtenaar, die ‘niet vanzelfsprekend’ de wethouders ‘uit de wind houden’ en beschermen. Dat zit ‘zo ingebakken in het ambtenarensysteem’. Dat is ‘ook zo taai’. Wij hebben ook ambtenaren gesproken. ‘Allemaal hartstikke aardige lui. Daar gaat het niet om. Maar er gebeurt niks’.

2.3. Niet de barricaden op, maar het anders organiseren

De bestuurders die ik sprak waren zonder meer bereid om mee te werken en stelden verder bovenop de gebruikelijk anonieme verwerking geen aanvullende voorwaarden aan het interview of het gebruik daarvan. Eerlijk gezegd had ik dat vooraf anders ingeschat. Nog opvallender vond ik dat zij het onderwerp van gesprek erg interessant vinden. ‘Ik moet eerlijk zeggen, ik was niet zo bezig met dit onderwerp. Wat eigenlijk wel grappig is. Omdat ik eigenlijk wel heel erg bezig ben met participatie van mensen met een beperking en dus zou het daar juist misschien ook heel erg over moeten gaan’. Een ander vraagt zich of je dit werk kunt doen als je niet geëngageerd bent. Een derde wijst op het spanningsveld tussen politiek en de eigen ethische overtuiging en dat de manier waarop je met dat spanningsveld omgaat te maken heeft met macht en invloed. ‘En het is interessant om dan te kijken wat er daadwerkelijk terecht komt van je politieke overtuiging.’

De fabriek

Metaforen structureren wat we waarnemen en spelen een centrale rol in hoe we onze dagelijkse werkelijkheid en praktijken definiëren en beoordelen.⁶ De terugkerende metaforen die

⁶ [...] metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature’ (Lakoff & Johnson, 2003).

een problematische blik op het sociale domein oriënteren zijn 'autofabriek', 'productieproces' en 'arbeidsdeling'.

'De zorg is een industrie geworden en echt uit de bocht gevlogen'.

De zorg is 'losgeslagen' in protocollen, 'hokjesdenken', 'ongebreidelde specialismen' en regels en raakt verwijderd van waar het in de kern om zou moeten gaan. In hun poging met 'het gezonde boerenverstand' tot de kern te komen vinden zij herkenning en ervaren zij onmacht.

Want als je dit aan politici of ambtenaren of zo zegt, dan herkent iedereen het wel. En iedereen zegt, het systeem is te dominant. We moeten er iets anders op doen, maar niemand komt eruit.

Daar zaten we ons beklag te doen over de marktwerking, maar vervolgens weten wij nog niet zo goed hoe je daar dan iets mee moet.

De fabrieksmetafoor staat voor een manier van werken die geen recht doet aan de complexiteit. Goed sociaal beleid en goed sociaal werk 'honoreert de complexiteit'. Dat vraagt niet om hokjesdenken, maar om 'ontschotten', om 'integraal werken' en 'breder denken' en 'meer mogelijk maken'. De problemen in het sociaal domein zijn 'veel meer fluïde' en bestrijken meerdere terreinen. Paradoxaal vereist dat een 'systemische blik' of benadering op 'wat er nou eigenlijk aan de hand is'. Systemisch staat dan voor een integrale benadering die ervan uitgaat dat alles met alles heeft te maken. Schulden brengen andere problemen met zich mee, zoals huwelijks-, gezondheids- en opvoedingsproblemen die weer kunnen leiden tot problemen op het werk en op school.

Wil je het goed oplossen, dan moet je het gewoon in z'n complexiteit zien. Dan moet je het niet meteen gaan opknippen in hapklare brokken en daar een specialist op zetten. Maar dan moet je het ook proberen gewoon in z'n complexiteit te blijven zien en te zeggen van, jongens wat zou nou het eerste zijn wat hier zou kunnen helpen.

Er worden wel 'noodverbandjes gelegd'. Zo komen een aantal instellingen samen, stoppen geld in een pot om te voorkomen dat 'schrijnende gevallen' die tussen wal en schip vallen heen en weer worden geschoven. Maar die noodverbandjes 'laten wel zien dat we in kokers georganiseerd zijn en dat die transversale verbinding er eigenlijk niet is'. In feite is er sprake van twee soorten van complexiteit. Een hokjesdenken dat het fabrieksmatige productieproces in hapklare brokken opknijpt die bij elkaar opgeteld geen overzichtelijk geheel vormen en geen recht doet aan vloeibare complexiteit waarin problemen in elkaar zijn vervlochten en dwars door elkaar heenlopen.

Deze systemische benadering of contextbenadering is iets anders dan het stapelen van specialismen of afzonderlijke specialistische eenheden die de zorgindustrie kenmerkt. 'Je zit gewoon in een productieproces met gedefinieerde eenheden'. Het leidt tot een arbeidsdeling of 'Taylorisme' dat het productieproces in steeds kleinere stukjes hakt of het proces zo efficiënt mogelijk te laten verlopen. Wijkteams zijn daar vooralsnog geen antwoord op. In een middelgrote stad is de praktijk dat een wijkteam zestig tot honderdtwintig medewerkers heeft. Samenwerken spreekt dan niet vanzelf. En om het beheersbaar te maken gaat men met een

stroomschema aan de slag. Zo hebben de wijkteams zich opgesplitst in aanmeldteams en intake teams en arrangeerteams. Het heet dan nog wel wijkteam, ‘maar dat staat het verste af van de wijk’. Sommige wijkteams kiezen ervoor om bij de poort dan een organisatie te contracteren. ‘Drie keer raden wat er dan gebeurt? Alle problemen die dan binnenkomen zijn toevallig ook een productcombinatie die die organisatie zelf aanbiedt. Had je niet kunnen verzinnen’. Het aanbod creëert de vraag. ‘Wat zegt dit dan over de kwaliteit van diagnostiek? Wie controleert en corrigeert dat?’

Dat Taylorisme, ‘zoals met die DBC⁷’, het met bedrijfskundige principes beheersen van de kosten ‘is natuurlijk een soort dood in de pot’ en ‘gewoon een heel slechte zaak geweest’. Maar het fragmenteren zit ‘heel diep’ en maakt ‘dat we eigenlijk steeds verder van de mensen af raken en dat we ons veel minder richten op de oplossing van het probleem en veel meer richten op het uitkauwen van het probleem’. Het uitkauwen van problemen en arbeidsdeling kenmerken de industrie waarin niet meer wordt gekeken naar wat er ‘echt’ aan de hand is, maar waarin ‘productie wordt gedraaid’ en ‘hapklare brokken’ worden geleverd. Het opdelen in hapklare brokken creëert een onvermogen om adequaat te reageren als zich iets voordoet dat buiten jouw specialisme valt.

Dat staat toch niet heel ver af van dat je in een autofabriek werkt, maar altijd bezig bent met het dashboard en verder geen flauw idee hebt hoe die auto er verder uit ziet. En dan is daar ineens iemand met een lekke band, kun je niks’.

Het productieproces is probleemgericht. ‘We definiëren een aantal problemen, en daar moet een oplossing voor komen’. Deze probleemgerichte benadering stuurt het organiseren ‘op het voorkomen dat dingen niet goed gaan. Of om het mooier voorstellen dan deze zijn. Het gaat heel veel over beeldvorming. Zorgen dat er geen fouten worden gemaakt’. In dit industriële complex is ‘de tolerantie dat dingen anders gaan dan gewenst nul’. Deze ‘negatieve insteek’ gaat gepaard met handhaven, beheersen en controle van diensten en producten waar iemand wel of geen recht op heeft. ‘Maar waar het toe moet leiden, dat raakt soms een beetje uit beeld’. Die negatieve insteek bepaalt ook het denken over zelfredzaamheid. In plaats van dat ‘we willen’ dat cliënten zichzelf goed kunnen redden is ‘het eigenlijk ho ho, voordat cliënten een beroep doen op voorzieningen kijken we eerst of ze het zelf niet kunnen’. Die insteek is negatief, omdat op voorhand ervan wordt uitgegaan dat mensen niet willen en de vrees dat mensen misbruik maken. Daarbij verwacht de overheid dat mensen zelfredzaam zijn op punten waar we dat van sommigen niet kunt verwachten. Het productieproces vooronderstelt een idee van maakbaarheid, terwijl veel vraagstukken in het sociaal domein ‘helemaal niet opgelost kunnen worden’, veel langer duren dan een traject voorschrijft en veel meer vraagt om coördinatie en regie. Dat betekent niet dat je niet-kansrijken met rust laat, maar wel accepteren dat het een hele lange weg is eer zij een klein beetje in beweging komen.

Je zou als overheid de sociale dynamiek niet moeten willen sturen. Je moet erbij aansluiten en faciliteren.

⁷ Het begrip Taylorisme verwijst naar Frederick Taylor, de grondlegger van het *scientific management*. Taylor deelde het arbeidsproces op in de kleinste mogelijke handelingen en stelde dat iedere werknemer slechts verantwoordelijk is voor het effectief uitvoeren van dat deeltje in het productieproces waarvoor hij of zij is aangenomen. De diagnosebehandelcombinatie is daarvan een voorbeeld. Taylor hanteerde ook de casusmethode, waarin een specifieke bedrijfs casus wordt ontleed. De kritiek daarop is dat de oplossing er in feite eerder is dan het probleem.

Naast het opknippen van problemen is er begrotingstechnisch sprake van ‘een cosmetisch indeling’ van domeinen en geldstromen, die door verschillende wethouders van verschillende politieke partijen worden beheerd. Dat bemoeilijkt ontschotten en integraal en preventief werken. Want daarvan ligt ‘de tijdshorizon te ver weg om politiek relevant te zijn’. De baten van preventief investeren en integraal werken op het gebied van bijvoorbeeld armoede en criminaliteit overstijgen veelal de tijdsspanne van maatschappelijke kostenbatenanalyse en de vier jaar dat een wethouder aan het roer zit. Het zou van ‘bestuurlijke moed’ getuigen wanneer een wethouder zegt dat zijn horizon niet vier jaar is maar acht en zou zeggen ‘ik ben heel preventief bezig geweest. Ik kan het nu nog niet aantonen, maar wat ik doe, zullen jullie zien, gaat over zoveel jaar beter. Ja, dat is een verhaal van geloof en dat verkoopt niet’. Het is heel moeilijk om een maatschappelijke indicator te vinden op grond waarvan de wethouder tegenover de gemeenteraad kan verantwoorden dat het belastinggeld goed is besteed. Die verantwoording vindt plaats op grond van operationele criteria. ‘En dan ga je toch weer tellen en registreren, enzo’.

De beeldvorming in de samenleving dat werklozen fraudeurs zijn voedt het electoraal belang. Dat zijn golfbewegingen waarop de organisatie meedeint. Zit er een ‘rechtse wethouder’ die handhaving een issue vindt, dan wil hij of zij gewoon weten hoeveel er bij de poort zijn tegengehouden en of en hoe het geld wordt besteed aan de mensen die het nodig hebben. Dit vigerende frame dat de meeste mensen niet deugen is als gevolg van de Toeslagenaffaire aan het kantelen. ‘Niemand vreet dat meer. Niemand accepteert het ook meer’. Wethouders hebben natuurlijk te maken met een achterban en met gemeenteraden die hen onder andere ook afrekenen op de vraag of de uitgaven binnen de perken blijven. Maar het beeld van een wethouder die bestuurt op basis van partijpolitiek gewin wordt genuanceerd.

Even terug, die wethouders willen scoren. Ja weet je, dat is natuurlijk ook cliché. Ik bedoel de één... Je wilt het toch goed doen. Vaak worden ze slecht geadviseerd.

Wethouders zijn ‘eigenlijk wel gedreven mensen’ die ook openstaan voor andere denkbeelden. Zij snappen dat de manier waarop de zorg zich in de afgelopen decennia heeft ontwikkeld ‘gewoon een aparte industrie is geworden’.

Aanbesteden

Het denken in termen van productie en marktwerking dringt ongemerkt en tegen wil en dank door in de manier van spreken. Ook al sta je kritisch tegenover een discours, je maakt er onvermijdelijk deel van uit en deelt het mede:

Ik betrapte mijzelf erop hoeveel ik het over diensten heb, over dienstverlening en producten. Laatst zei ik het nog tegen iemand, ik ga zelf in markttermen praten, terwijl ik er heel erg tegen ben. Maar kennelijk is dat toch, sijpelt dat toch gewoon door. Je moet je organisatie overeind houden. Je wilt een doel bereiken, maar dan moet je toch een beetje mee in de taal en de manier waarop je wordt ingekocht.

Het spreken in die termen is ‘deels’ een strategie, om de organisatie overeind te houden en een product te verkopen. De meerwaarde van het product wordt ‘het liefst’ uitgedrukt in kosten die worden bespaard. Het gaat daarbij niet om geluk, ‘daar is geen prijs voor’. Of ‘de optelsom van die oplossingen’ de mensen gelukkiger maakt doet er niet toe, terwijl dat uiteindelijk wel het idee is. Tegelijkertijd wordt de verzakelijking in het sociale domein gezien als

een correctie op het 'sokken breien, pannetje soep' maatschappelijk werk. 'Die mentaliteit wil je niet. Je wilt best een zakelijke op zelfsturing gerichte benadering'.

Een gevolg van marktwerking in het sociale domein is de aanbesteding.⁸ Discussie over aanbesteding beperkt zich tot de 'precisie van de inkoop', maar niet over de vraag of het wel zo'n goede manier is om zorg en welzijn op die manier te organiseren. De aanbesteding is een moment 'of je wel of niet door kan'. Dat maakt instellingen 'wel voorzigtiger'. Er ontstaat iets 'krampachtigs'. De ander kan er met je goede ideeën vandoor gaan. De instellingen worden 'elkaars concurrent'. En tegelijkertijd wordt de samenwerking gezocht, 'maar dan kijk je ook tot hoever ga je dan. Want het is maar één koek en hoeveel moet ik dan delen als ik ga samenwerken en sneeuw ik dan onder?'. Nadat de aanbestedingen zijn toegekend is 'het veld opgeschud', ziet alles er anders uit en zoekt men weer de samenwerking.

De aanbesteding maakt zorginstelling tot een uitvoerder van overheidsopdrachten, en als uitvoerder ben je een 'knecht' die politieke besluiten opvolgt. Toen instellingen door het Rijk werden gefinancierd waren zij 'nog echt een onafhankelijk cliëntondersteuner' en hadden zij nog veel vrijheid om de manier waarop zij cliënten ondersteunden vorm en inhoud te geven, om naast de cliënten te gaan staan, 'ook een beetje in strijd tegen de systemen'. Nu werken we in opdracht en onder regie van de gemeente. Medewerkers zitten in wijkteams die door teamleiders van de gemeente worden aangestuurd.

Wat wij brengen is expertise over de doelgroep. Maar we hebben niet de hele vrijheid om die te ondersteunen op een manier waarvan wij denken dat het goed zou zijn. Dus daar gaat het bijten. Want het moet voldoen aan... zo snel moet er een plan liggen en zo snel moet dit en dan moet het afgeschaald zijn of opgeschaald. Of welke kant maar uit. En daar bijt het wel steeds meer.

Instellingen zitten aan tafel bij de gemeente en oefenen daar invloed uit. Maar ze hebben niet meer 'de buitenstaanderspositie waarin je die punten heel hard naar voren brengt'. Daar zit een 'zekere mate van afhankelijkheid', die erop neer komt dat wie betaalt ook bepaalt. Die afhankelijkheid wordt versterkt doordat instellingen verantwoordelijk zijn voor de werkgelegenheid van veel mensen. Zo wordt de instelling deel van het systeem. Daarbij komt dat de gemeente zelf 'bijna uitvoerder' is. Ze sturen niet alleen op wat er gedaan moet worden, maar schrijven ook steeds meer voor 'hoe het moet'. Daar kun je heel erg tegenin gaan, maar dat kan als consequentie hebben dat je er dan helemaal niet meer bent.

De ironie wil dat 'er een enorme marktwerking is, maar dat de belangrijkste klant niks heeft te vertellen'. Over de manier waarop zij worden ondersteund hebben cliënten niets te zeggen. Op dat punt wordt geen eigen regie van hen verwacht. Maar 'als je het over marktwerking hebt en je wilt dat volhouden, dan zou de cliënt eigenlijk degene moeten zijn die de dienstverlening inkoop'. In dat geval leg je ook verantwoording af aan de cliënt over hoe er wordt gewerkt. Experimenten om ondersteuning anders vorm te geven zijn interessant, maar sterven vaak een stille dood of verzanden in mitsen en maren.

Het voordeel van aanbesteding is dat het voor een paar jaar is. Wanneer een organisatie niet bevalt, kun je er gemakkelijk van af. In het geval van jeugdzorg en andere vormen van zorg zou je toch weer terug moeten naar een systeem van subsidiering.

⁸ In de tijd dat de interviews werden afgenomen waren de instellingen druk in de weer met de aanbestedingen.

Vorbij de negatieve insteek

De eerste associatie die bestuurders hebben met politisering is het opbouwwerk, dat mensen mobiliseert om voor hun buurt op te komen. Als directeur van een opbouwwerkinstelling heeft een van de respondenten van dichtbij gezien hoe het 'meer activistische opbouwwerk' is ontmanteld en op een zijspoor is gebracht. Wat daar nu voor doorgaat heet het 'voorliggend veld'. En dat veld heeft een heel duidelijke systemische functie.

Dus als je het gewoon... Even terug naar dat activistische, dat is dus gewoon onderdeel geworden van een systeemverhaal.

Een ander associeert politiseren en maatschappelijke engagement met de opleiding in De Horst⁹, waar je geacht werd 'het Mao boekje onder je kussen te hebben liggen en uit je hoofd te kennen'. Vanuit dit beeld van activisme zien zij geen taak weggelegd voor professionals de barricaden op te gaan om op te komen voor de rechten van de mensen. Dat is de taak van de politiek, 'die daar wel voeding voor moet krijgen'. Dat voeden bestaat erin structurele oorzaken te signaleren en te agenderen.

In zoverre politiseren verwijst naar het uitdragen van individuele opvattingen over de maatschappij en de waarden en normen die worden gehanteerd past het niet bij het werk van ondersteuning dat 'waardevrij moet zijn'.

Wij ondersteunen mensen zo goed mogelijk in de vraag die zij hebben. Als je het zo ziet, zeg maar echt in de professie, dan denk ik, daar heeft politiek... vind ik niet dat dat aan ons is. Nee dat vind ik gewoon niet passen. De opvatting van mensen is hun opvatting en daarin heb je je niet te mengen. En zeker niet bij de groep die wij ondersteunen, want die zijn ook vrij kwetsbaar en kunnen ook makkelijk beïnvloedbaar zijn in een mening die je ze toedeelt.

Het streven is dat mensen 'zo gewoon mogelijk en zo goed mogelijk mee kunnen doen aan deze maatschappij, op de manier waarop zij dat graag willen'. De paradox is dat dit streven heel erg de beperking benadrukt en 'tegelijktijd zouden we dat natuurlijk niet moeten doen'. Deze paradox laat zien dat het ondersteunen en streven naar inclusie niet waardevrij zijn: 'Iedereen moet meedoen. Dat is een beetje onze maatschappelijk opgave'. In het ondersteunen zit altijd 'een stukje opvoeden'. Het uitgangspunt daarbij is dat het vooral moet gaan over de vraag wat zij wel kunnen en dat er wordt aangesloten bij wat zij zelf willen, niet over wat zij niet kunnen of niet haalbaar is. Vanuit dit 'uitgangspunt' moet je blijven filosoferen. Dat 'moet de ambitie blijven', ook al is dat in de ogen van medewerkers in concrete gevallen een illusie en een teveel aan verwachtingen.

De kunst is, kun je mensen zodanig ondersteunen in hun vraag of in een ondersteuningsbehoefte, zodat ze vorm kunnen geven op de manier die zij willen. Maar daar zit natuurlijk altijd iets normatief ook van onze kant in, of van de kant van opdrachtgevers in.

⁹ Academie de Horst in Driebergen stond in de jaren zestig en zeventig bekend als een democratisch laboratorium waarin studenten en docenten samen de dienst uitmaakten en zich sterk maakten voor politisering en maatschappijkritisch welzijnswerk.

Van belang is het vertrekpunt. Door aan te sluiten bij wat de mensen zelf willen wordt een kritisch standpunt ingenomen tegenover de overheid, die verwacht dat mensen zelfredzaam zijn op punten ‘waar je dat gewoon niet kunt verwachten’. In het beleid van de overheid is zelfredzaamheid ‘een soort moeten vanuit een negatieve gedachte’. De cliënten vragen iets en willen daarbij ondersteund worden, in plaats van dat de overheid iets van hen vraagt: namelijk zelfredzaam te zijn om te kunnen participeren. Voor de overheid is het uitgangspunt dat mensen zelfredzaam moeten zijn. En ‘als je dat nou niet wil. Of: mensen mogen niet eenzaam zijn. En als je dat wel wil?’. De negatieve insteek die de overheid wordt verweten omvat meerdere aspecten: de cliënten wordt niet gevraagd wat zij willen; de cliënten hebben een tekort (ze kunnen niet); de cliënten worden gewantrouwd (ze willen niet); de overheid zoekt geen aansluiting bij de dagelijkse werkelijkheid van cliënten en burgers.

De positie van uitvoerder of knecht maakt het evenwel lastig om structurele factoren waardoor mensen in een kwetsbare positie komen ter discussie te stellen. De eerste stap is de overtuiging op basis waarvan de instelling werkt te positioneren en ‘specifieke aandacht’ te vragen voor zowel de kwetsbare groepen en de specialistische aanpak en expertise die het werken met deze groepen vereist. Dat gesprek wordt niet op politiek als wel op ambtelijk niveau gevoerd. ‘Ik denk dat je bij ambtenaren meer voor elkaar krijgt dan bij de politiek’, dat wil zeggen de gemeenteraad. Deze strategie volgt een ‘diplomatieke weg’, waarin ‘in harmonie’ en met ‘goede argumenten’ knelpunten worden gesignaleerd en geagendeerd. Dat werkt beter dan er ‘gepolitiseerd ingaan’. Dat laatste is pas aan de orde als het bestaan van de organisatie wordt bedreigd of als ‘er een grens wordt overgegaan van hoe met mensen wordt omgegaan’

Instellingen kunnen signaleren wat structureel niet goed is georganiseerd, maar dat beperkt zich tot ‘bepaalde regeltjes’ die niet werken of tot contradicties die met die regels samenhangen. ‘Dan ga je gewoon kijken en toch proberen om binnen de gemeentes voor elkaar te krijgen om de regels wat te veranderen’. Maar het is nog wel lastig om vanuit de organisatie de discussie aan te gaan ‘over bepaalde opvattingen over hoe je de maatschappij inricht en hoe je met bepaalde zaken omgaat’. De discussie gaat niet over hoe we de maatschappij vorm zouden kunnen geven. Politiek ‘wordt tegenwoordig toch wel heel vaak vertaald in, hoe organiseren we de boel? Waar letten we op? Hoe zorgen we dat mensen die frauderen worden aangepakt?’

Uit overtuiging

De positie van uitvoerder stelt bestuurders voor het dilemma wat ze doen wanneer in het beleid politieke keuzes worden gemaakt die haaks staan op de persoonlijke overtuiging. Wat te doen wanneer een partij als Forum voor Democratie het voor het zeggen krijgt en het totale beleid een ‘ruk naar rechts krijgt’. Kan je dat verenigen met de persoonlijke overtuiging en ‘ben je dan nog in staat om als een blinde ambtenaar gewoon getrouw gevolg te geven aan de wens van het politiek bestuur?’

Ik kan natuurlijk meeveren met het bestuur en getrouw uitvoerder zijn. Ik kan ook dingen niet uitvoeren of anders uitvoeren. Of uitvoeren zoals ik denk dat de bedoeling was. Ja, is dat ook wat de politieke bedoeling is. Als het voor mij geldt, geldt het voor alle mensen in mijn organisatie natuurlijk ook. Het is dus altijd wel interessant om dan te kijken wat komt er daadwerkelijk ook van je politieke overtuiging terecht.

Een voorbeeld hoe uit eigen overtuiging de ‘ruimte wordt gepakt. Op het vlak van werk en inkomen is de vraag of er wordt geïnvesteerd in kansrijke en niet-kansrijke

bijstandsgerechtigden. De politiek wil vooral investeren in kansrijke werkzoekenden. Maar de vraag is 'hoe stellen we die kans vast. Wie bepaalt wie kansrijk is en wie niet?'. Die onduidelijkheid biedt ruimte, om een eigen invulling te geven aan beleid en om tegen de wens van de politiek in actief in te zetten op mensen die al lange tijd langs de kant staan en zo het 'granieten bestand' open te breken.

Het raakt heel erg mijn eigen ethische opvattingen, want ik vind niet dat je iemand aan de kant kan laten staan in deze samenleving. Maar dat is niet altijd de politieke wens.

Die ethische overtuiging wordt onderscheiden van een partijpolitieke stellingname: 'Dat is niet links of rechts. Dat is meer gewoon een soort mensbeeld, wat ik bij mij draag.' Er is een sterke neiging om politieke opvattingen te onderscheiden van door mensbeelden gedragen ethische overtuigingen. Deze overtuigingen worden in partijpolitiek opzicht geneutraliseerd. Weliswaar zijn die ethische overtuigingen normatief, maar zij zijn niet politiek: 'ik vind niet dat dat aan ons is'.

Of je de ruimte pakt, heeft veel te maken met 'waarvoor je dit werk nou eigenlijk doet'. Maar dat geldt niet voor iedereen: 'een groot deel zal zeggen, het interesseert mij geen zak'. De Participatiewet en de omgekeerde toets bieden professionals ruimte, alleen wordt daar heel weinig gebruik van gemaakt.¹⁰ Maar mensen hebben 'gewoon geen zin' om van de regels af te wijken, omdat er rechtmatigheidsafdelingen zijn in dit soort organisaties en coördinatoren en leidinggevenden 'gewoon geen zin hebben in gezeik'. Men wil zijn hoofd niet boven het maaiveld uitsteken 'in dit soort organisaties', 'want als ik afwijk gaan die andere collega's denken: 'Jezus, straks moeten we allemaal raar doen. Maar dat gaan we niet doen'. Die 'gemakzucht' wordt nog eens gestimuleerd door 'perverse prikkels in het systeem', dat is gericht op het realiseren van resultaatafspraken dat zoveel procent door- of uitstroomt. 'Dan ga je vanzelf de makkelijke gevallen gewoon naar boven halen en zeggen van, ja die geef ik dan wel een kans. Maar ja, is dat kwaliteit?'. De realiteit is ook dat medewerkers hun werk 'gewoon van negen tot vijf willen doen'. Daarbij komt dat het werk 'gewoon heel zwaar is'. Het is heel knap hoe medewerkers steeds weer per klant 'het verschil kunnen maken'.

Ik denk dat er ook heel veel mensen denken, ja weet je, dit verhaal heb ik al 300.000 keer gehoord. Flikker op met je ellende. Je bent gewoon niks voor mij. Hup in het bakje afgehandeld. Dat gebeurt natuurlijk ook'.

In feite worden niet zozeer afgeweken van de regels, maar van een cultuur binnen de organisatie. Wil je dat de medewerkers meer gebruik maken van hun discretionaire ruimte, dan is dat 'een cultuurrevolutie'. Daarom moet een dergelijke verandering van werken 'heel subtiel' worden aangepakt. De medewerkers moeten dat zelf oppakken. Het werkt niet als een directeur dat van de medewerkers gaat vragen. De intrinsieke motivatie is cruciaal. Met die verandering wordt niet een terugkeer naar vroeger verlangd. Toen was er geen maatschappelijk werker die niet om de 'vijf minuten' met de beroepscode stond te zwaaien. 'Daar werd je helemaal strontziek van'. Dat is tegenwoordig 'gelukkig' wat anders.

¹⁰ Met de omgekeerde toets beoordeelt men wat het beoogde effect is van een besluit een voorziening niet toe te kennen aan de hand van de vraag of het ethisch is verantwoord en of de negatieve gevolgen van het besluit overeenkomen met de grondwaarde of uiteindelijke bedoeling van de wet. Deze zin loopt niet lekker

De respondenten komen met voorbeelden van mensen waarin ‘de bedoeling van de wet’ niet wordt gerealiseerd doordat regels gehandhaafd worden en niet de ruimte wordt genomen daarvan af te wijken. Een organisatie spaart de vergoeding van een vrijwilligster die een uitkering heeft en in de schulden zit, zodat ze een opleiding kan gaan doen. Goed plan en allemaal legaal. Maar de regels zeggen dat als je gaat studeren de uitkering stopt. Het gevolg is dat iemand die in zichzelf wil investeren om uit zijn of haar situatie te komen niet verder komt. Zo krijgt iemand geen uitkering omdat hij niet via bankafschriften kan aantonen dat hij boodschappen doet. De persoon in kwestie ‘winkelt proletarisch’, maar wil daar graag vanaf en een reguliere baan en vraagt daarbij hulp. Aanvraag wordt afgewezen. En de persoon dus niet geholpen.

Wat was ook alweer onze bedoeling? Mensen zo snel mogelijk zelfstandig krijgen, op de rit krijgen. Dat ze zelfstandig kunnen voorzien in hun levensonderhoud. Een baan is daar belangrijk voor. Dat is onze expertise. Wij trainen mensen daarin. Wij leiden daarin op. Moeilijke doelgroep. Dus deze man is helemaal de persoon die wij moeten begeleiden. Wat is onze conclusie op basis van het handhavingsonderzoek: dat gaan wij dus niet doen, wij wijzen het af.

Het managen van publieke waarden

Niet resultaatgericht werken, maar opgavegericht werken. Geen New Public Management, maar Public Value Management. Dat is ‘de slag die je moet maken. Daar ben ik een enorme fan van’. In plaats van het uitvoeren van wetten en behalen van resultaten worden maatschappelijke opgaves gedefinieerd. Die waarde gedreven aanpak ‘komt gewoon weer helemaal terug’ en daar ‘ben ik erg blij om’. Men zoekt elkaar op basis van waarden als inclusie en rechtvaardigheid, bestaanszekerheid, maar niet ‘op de hysterische manier zoals we dat in de jaren zeventig en tachtig misschien kenden’. Dat was een vorm van activisme die ‘gepolitiseerd raakt’, in de zin van schisma en polarisatie. Er wordt niets op de spits gedreven.

We schreeuwen niet. We staan niet op de barricade, maar we zijn het wel anders gewoon aan het organiseren’.

Het werken aan maatschappelijke opgaven wordt gezien als een reactie op en het doorbreken van het denken in hokjes. Om die maatschappelijke opgave vormt zich een netwerk, maar niet als een optelsom van verschillende betrokken domeinen. Het gaat nu niet om schuld, werk en inkomen, maar om de vraag hoe kunnen we invulling geven aan bestaanszekerheid: ‘Dat geeft toch wel weer een impuls om andere verbanden met elkaar te zoeken’.

Daarbij wordt gelijk onderkend dat het concretiseren van die waarden een lastig verhaal wordt:

Het moment dat de raad mij gaat vragen van: en beste directeur, u bent nou drie jaar onderweg, welke resultaten zijn behaald? Dan wordt het toch een heel kwalitatief verhaal wat je gaat afsteken tegen mensen die hadden gehoopt dat ze gewoon een tabelletje met cijfers hadden gekregen en groen, oranje en rood oplichten.

Een risico is dat het waarde gedreven werken ‘op de een of andere manier onschadelijk wordt gemaakt en ingekapseld wordt’. Dan warmen mensen zich op langs de lijn van een koersdocument en scharen zij zich allemaal achter het waarde gedreven werken. Maar

'vervolgens gaan ze gewoon een arrangementenmodel introduceren en verandert er dus helemaal niets'.

In de kern gaat het in deze andere manier van werken niet om geld 'maar eigenlijk om het corrigeren van de bepaalde manier waarop je naar mensen kijkt'. Niettemin vraagt het concretiseren van deze benadering om een ander financieringssysteem.

Geld zorgt ervoor dat mensen niet meer kunnen ontsnappen en echt in hun gedrag zich moeten bekennen tot iets.

Maar daar zitten ook weer grenzen aan. Het idee is dat een aantal organisaties een consortium vormen en een zak met geld krijgen met als boodschap 'dit is wat we van jullie vragen, ga het maar doen'. Geen administratieve verrichtingen meer, geen bureaucratie. Maar ook hier zit een 'pervers addertje onder gras'. Werken aan inclusie kan ook vanuit de waarde gedreven aanpak ertoe leiden dat een consortium vooral de gemakkelijke gevallen pakt. Daarom is het van belang dat professionals een 'sterke autonome rol' krijgen, die moet volgens zijn 'beroepseer' kunnen werken. Professionals moeten zich niet bezig hoeven te houden met de vraag 'haal ik de productie wel' als zij te maken krijgen met een complexe situatie.

De correctie van de bepaalde manier waarop we naar mensen kijken heeft nog een andere keerzijde. Cliënten die een aanvraag doen zijn 'natuurlijk niet met waarde gedrevenheid bezig'. Die willen gewoon een scootmobiel. Maar bij deze manier van werken wordt niet zozeer gekeken of iemand er recht op heeft, maar of er alternatieven zijn. 'Is het probleem met een scootmobiel opgelost. Vinden de mensen niet leuk'. Het waarde gedreven werken corrigeert zo impliciet de manier waarop cliënten zich als consumenten opstellen: 'daar moeten we vanaf'. Het steekt niet in op het negatieve, op 'alle mogelijke gebreken', want dat maakt mensen 'klein' en 'afhankelijk'. Het doet daarentegen een beroep op de zelfstandigheid van mensen en hun mogelijkheden.

Die positieve insteek van het waarde gedreven is normatief: 'Je moet mensen toch ook weer gewoon de verantwoordelijkheid teruggeven over hun eigen leven, eigenlijk'. Daarbij gaat het er ook om dat de cliënten gezien en gehoord worden in een veel ruimere context. Dus niet als een geval met een specifiek probleem dat kan worden opgeknipt in deelproblemen en lijstjes waarop iedereen recht heeft. Dat creëert de schijn van uniformiteit. 'Waar we graag naartoe zouden willen is de acceptatie dat het echt van geval tot geval kan verschillen'. Het kan ook leiden tot ongelijke behandeling van gelijke gevallen. De ene consulent is strenger dan de andere. 'Dat moeten we een beetje leren gaan accepteren dan, maar dat is lastig'. En er moeten goede mogelijkheden zijn om in beroep te gaan.

Maar in de praktijk wordt natuurlijk vrolijk gerommeld met alle regels. Dat staan wij gewoon, niet eens oogluikend, toe. Dat is gewoon zo. Dus dat doen we dan... Jij noemt het discretionaire bevoegdheid, maar het is gewoon eigenlijk stiekem handelen. Of niet echt stiekem, want we vinden het goed eigenlijk. Dan staat er op een gegeven moment wel mooi in een beschikking wel of niet, maar dan hebben we er gewoon iets bij bedacht. Je maakt in feite gewoon je eigen regels.

2.4. Kleine dingen maken het verschil

Van de oude stempel

Over politisering van het sociaal werk bestaan bekende beelden of metaforen die de blik oriënteren. Die beelden vormen een oriëntatiepunt op basis waarvan richtingen worden aangegeven die betekenis geven aan het belang dat aan politisering wordt gehecht. Zij spelen, zo zagen we eerder, een centrale rol in hoe we onze dagelijkse praktijken waarnemen en hoe we die waarneming structureren.

Metaforen als ‘de oude stempel’, ‘oude rotten’, ‘reddende engel’, ‘oude geitenwollensokken-collega’, ‘beleren’ of ‘links’ en ‘rechts’ brengen bepaalde kenmerken van politisering aan het licht terwijl zij andere verbergen. Zij genereren en markeren een contrast tussen ‘de oude rotten’ en de ‘nieuwe generatie’, tussen verleden en toekomst, tussen wat verloren is gegaan en wat er nu niet meer mogelijk is, tussen betrokken sociaal werkers en de van-negen-tot-vijfmedewerkers.

Ik vond bijvoorbeeld, met de bezuinigingen, dat er best wel naar zaken gekeken mag worden waarvan je denkt: ja, in hoeverre is dat nou nog actueel, in hoeverre slaat dat nog aan. Maar, laten we zeggen, de typische maatschappelijk werker, de oude geitenwollensokken-collega, die wordt daar helemaal link van, als je dat soort dingen zegt.

De ‘geitenwollensokken’ staan voor ‘betutteling’, voor ‘heilige huisjes’ als ‘over beschermen’, het ‘overnemen’, ‘de focus op de zwakke mens’ en ‘kwetsbaarheid’. Waarmee niet gezegd is dat eenduidig vaststaat wat kwetsbaar is. ‘Kwetsbaarheid hebben we in alle soorten en maten’. Daarover bestaat niet alleen tussen medewerkers verschil van mening. Juist omdat de betekenis van kwetsbaarheid niet eenduidig is, leidt het begrip tot tegenstrijdigheden waar men zelf niet uitkomt.

Nou, ik denk dat het sociaal werk vooral gericht moet zijn op kwetsbare mensen. Tegelijkertijd vind ik wel dat de inzet van hulpverlening op bepaalde kwetsbaarheden soms echt wel overdreven is. Dat we veel te veel zitten in overname van. Veel te veel in die beschermende rol. Waarom mag je als je succesvol bent wel op je bek gaan, maar als je kwetsbaar bent, proberen we dat altijd te behoeden?

Niet mogen afglijden is ‘een oude gedachte van hulpverlening’ die zichzelf onmisbaar wil maken. ‘Ze denken van: nou het is maar goed dat ik hier zit. Want als ik er niet geweest zou zijn, dan zou het niet goed komen’.

Ook de studie draagt het beeld van de oude stempel. De studie ‘beleert’ en legt de focus heel erg op ‘de zwakke mens’. Die kritiek wordt (h)erkend als een normatieve of politieke uitspraak. ‘Wij zijn aardig kritisch daarin hoor. Misschien ook wel een tikkeltje rechts’. Het linkse imago van de opleiding wordt daarentegen ook weer omarmd als ruimte om te denken over de maatschappelijke opgave van het sociaal werk. De samenleving is steeds ‘rechtser geworden’ en er kan steeds minder. De politiek heeft nu de mond vol over regels en het handhaven daarvan en kijkt heel erg vanuit het beheersen. Het leidt tot verharding, niet tot een gesprek over het bieden van kansen. Voor de discussie daarover is veel minder ruimte

dan 'toen ik nog op de academie zat'. Het sociaal werk moet zich niet alleen richten op het activeren van het individu, maar zijn oor ook te luisteren leggen bij de samenleving.

Je moet naar mijn idee de werker creatief leren denken en naar de noden in de samenleving kijken en luisteren. Dat verhaal mis ik. Dat mis ik in de politiek. Dat mis ik overal.

Dat verhaal wordt ook gemist onder collega's. Niet iedere collega is betrokken, werkt met passie en doet dat beetje extra. Die betrokkenheid is niet per se voorbehouden aan links. Het tegengeluid komt ook van rechts. De respondent die zijn kritiek een 'tikkeltje rechts' noemt, omschrijft zichzelf als een 'ontzettend betrokken persoon' die heel graag nadenkt over de problemen waar de samenleving mee heeft te maken, die zich wil inzetten voor groepen in een kwetsbare positie. Daarentegen laat 'de nieuwe generatie hulpverlener' volgens diezelfde respondent een laconieke houding en een van negen-tot-vijfmentaliteit zien.

De kwaliteit van hulpverlening vind ik heel laag bij die types. Moeten we maar constant investeren en constant de geldkraan opendraaien voor hele minimale stapjes die gemaakt worden door bijvoorbeeld heel veel hulpverleners die met weinig passie het werk doen.

Maatschappelijke betrokkenheid heeft het beeld van doordouwers die keihard werken, die ervoor gaan en zich ook buiten kantooruren inzetten voor hun cliënten, die out-of-the-boxdenken en 'gewoon strijden' en 'ook nog 's avonds om acht uur naar een gezin rijden, wanneer dat nodig is'.

Marktwerking is lulkoek

Zodra we metaforen niet meer als metafoor herkennen, verliezen zij hun overdrachtelijke betekenis en krijgen zij een bepaalde mate van vanzelfsprekendheid. Metaforen werken wanneer de overdracht berust op een gemeenschappelijk kenmerk. Ontbreekt een dergelijk kenmerk, dan is er sprake van een stijlfout of een onjuist gebruik van de metafoor.¹¹ De eigenschappen van een markt overdragen op het sociale domein en hulpverlening is zo'n stijlfout die leidt tot een verkeerde oriëntatie op de praktijk.

Marktwerking is 'lulkoek' en hoort 'absoluut niet thuis' in de hulpverlening.

Marktwerking staat voor het 'op hol geslagen liberalisme', 'concurrentie' die instellingen afhankelijk maakt van de gemeente die als winkelketen zorgproducten 'inkoopt' voor haar cliëntèle. Dat leidt tot een 'kaalslag' op de jeugdzorg, de ouderenzorg en het 'uithollen' van het buurt-, jeugd- en jongerenwerk. Voorzieningen worden gesloten en producten niet ingekocht, omdat klanten/burgers geacht worden zelfredzaam te zijn en eigen verantwoordelijkheid te nemen.

Dan wordt er geroepen van je eigen broek ophouden. Je bent zelf verantwoordelijk. Je kan het maken. De Amerikaanse droom, zullen we maar eventjes zeggen. Want

¹¹ Een metafoor is een overdrachtelijk gebruik van een zelfstandig naamwoord waarbij een betekenis wordt overgedragen. Voetbal is oorlog. Deze metafoor oriënteert dan onze blik op voetbal waarbij strijd, slachtoffers, verlies en overwinnaars in het vizier komen. Voetbal is kunst oriënteert de blik op het balspel, de sublieme passes. Rond een metafoor ontstaat een heel idioom dat voetbal in termen van oorlog dan wel van kunst weergeeft. De metafoor markt geeft vorm aan hoe de zorg als markt in praktijk vorm krijgt en hoe we daarover spreken en naar handelen.

dat is hier natuurlijk ook, als je gewoon maar mee doet en je handen laat wapperen, nou dan komt het maar allemaal vanzelf. Terwijl dat natuurlijk lulkoek is.

Behalve een kaalslag leidt marktwerking tot een concurrentieslag. Die tast de positie van medewerkers aan die geen salarisverhoging kunnen onderhandelen, omdat instellingen een budgettair plafond hebben. Dwingen instellingen hogere salarissen voor hun medewerkers af, dan is de kans groot dat de gemeente met de concurrent in zee gaat.

'Ik denk, dat je dat niet durft aan te vragen. Dat heeft echt heel veel de invloed op de hulpverlening. Dat zegt heel veel over dat de instelling dus buigt naar de gemeente'.

Maar ook medewerkers maken gebruik van de principes van de markt. De schaarste op de arbeidsmarkt biedt hen de mogelijkheid meer te gaan verdienen door regelmatig van baan te veranderen. Maar ook hier is de kwaliteit van het sociaal werk in het geding. Dat zijn 'types waarvan de kwaliteit van hulpverlening heel laag is, vind ik'. Het pejoratieve gebruik van 'types' staat voor een eigenaardige figuur en stijfjout in het domein van zorg en welzijn.

Eigenaardig is ook de rol van verkoper die medewerkers opgedrongen krijgen. Medewerkers 'voelen op een of andere manier' de druk die de aanbesteding op hen legt. Profileren en 'jezelf verkopen' is een 'groot onderdeel' van het werk. Dat 'houd je in het achterhoofd' en belemmert medewerkers om zich al te kritisch uit te laten. Zeker op het moment dat er aanbesteed gaat worden. 'Nu is niet het moment, denk ik. Mensen zijn wel bang'.¹² Dat leidt tot een strategisch handelen waarbij men elkaar in de gaten houdt en alert is.

Het is gewoon net een competitie, een soort van race. Ook wel gewoon samenwerken natuurlijk. Dat is er echt wel. Maar ook wel competitie. Dan kijkt de één naar de ander. Ja, dat zie je gewoon heel erg. Het is heel strategisch en...

Die competitieve samenwerking komt tot uiting in hoe instellingen samenwerken in het bedenken 'wat goed is voor de stad' en zichzelf dan online met dat project profileren.

Dan zie je online of in de wijk dat je soort tegen elkaar op... En nu zie je ineens dat overal op straat foto's worden gemaakt. We hebben dit gedaan, we hebben dat gedaan. En dat gebeurt in elke wijk in Rotterdam op dit moment.

Instellingen bieden tegen elkaar op in creativiteit: 'zij verzinnen dit, wij verzinnen dat'. Dat is een 'gezonde competitie'. Maar het gaat ook ten koste van de diepgang, omdat het veel gaat om eenmalige acties die gericht zijn op de korte termijn en die 'show eromheen'.

De marktwerking creëert 'heel erg een verdeel en heers' en 'een angst- en machocultuur' tussen en binnen instellingen en onder medewerkers, die hun mond niet open durven te doen. In een wijkteam waarin medewerkers van verschillende instellingen of moederorganisaties samenwerken klinkt veel kritiek, maar zij zullen niet gezamenlijk van zich laten horen. Want onderling heerst er ook competitie. Praat je in wijkteams tijdens intervisie over je

¹² De interviews zijn afgenomen in de periode dat de instellingen bezig waren om aan te besteden.

grenzen, 'dan lijkt je wel een beetje de gek van het wijkteam'. Dat geldt vooral voor jonge medewerkers die te snel in het diepe worden gegooid en hun mond niet durven open te doen.

Maar ik denk altijd van, je moet gewoon niet in die angst gaan staan en gewoon lekker je eigen plan trekken. En als je dat als groep zou doen, dan zou het helemaal fantastisch zijn.

Verkeerd of te weinig ingekocht

De inkoop van zorgaanbod leidt ertoe dat mensen met complexe problemen tussen wal en schip raken. Jongeren met een licht verstandelijke beperking en complexe problematiek zijn moeilijk plaatsbaar, omdat het aanbod dat is ingekocht niet is ingericht op deze complexe gevallen of omdat het budgetplafond is bereikt. Er bestaat weliswaar de mogelijkheid om op te schalen, maar dat biedt in veel gevallen weinig soelaas, omdat er dan wordt gezegd, 'die zorgaanbieder is niet ingekocht'. En ondertussen blijven we 'leuren van crisisgroep naar crisisgroep'.

Dan wordt er minder gekeken, ja maar wat heeft dit kind nou specifiek nodig? Wat heeft dit gezin nou nodig?

Er wordt onvoldoende gekeken naar wat 'echt nodig is'. Daarin schuilt een 'vorm van onrecht'. Cliënten worden uiteindelijk geplaatst in instellingen die niet de juiste behandeling kunnen bieden en zitten dan 'totaal niet op de juiste plek'. Zo wordt een doof meisje met suicidalneigingen geplaatst op een crisisgroep waar niemand gebarentaal spreekt. 'Niemand wist hoe met haar om te gaan. Niemand van die groepsleiding kon gebarentaal. Weet je, dat soort dingen. Dan heb je het over onrecht ja'.

En over de afstand tussen beleid en de praktijk die 'zo niet werkt'. De complexe problematiek laat zich niet leiden langs geldstromen, houdt zich niet aan een budgetplafond en wat er wel of niet is ingekocht. Problemen zijn soms heel specifiek. Wat in de ene wijk werkt, werkt in een andere niet. 'Dan op één of andere manier hebben we iets gemist en dan hebben ze iets ingekocht, want dat werkte daar'. Medewerkers worden niet of nauwelijks bij de inkoop betrokken of hun signalen worden onvoldoende serieus genomen en meegenomen. Beleidsmedewerkers zitten wel bij bijeenkomsten, maar hebben vaak 'een bepaalde opdracht' en zeggen dat 'dit wat anders moet worden aangevlogen en er een prijskaartje aan moet'. Zij worden dan wel gewezen op de consequenties die het voorgenomen beleid kan hebben voor de doelgroep, maar pikken signalen 'op de een of andere manier niet op de juiste manier op. Of ze begrijpen het toch echt niet'. Dit 'frustreert' betrokken hulpverleners.

'Die zeggen, ja dit werkt toch helemaal niet. Hier kunnen we toch niks mee. Dit is wat ze nodig hebben. Begrijpen ze het wel?

Dit onbegrip voor hoe het in de praktijk werkt en dat inkoop en verdeling van geldstromen leidend zijn boven wat nodig is, keert regelmatig in de gesprekken terug. Niet de vraag van de cliënt, maar het aanbod dat is ingekocht en 'geldstromen' zijn een leidend principe. Daar ligt de frustratie en het verzet.

En dan denk ik, zoek het uit. Ga je me de laan maar uitsuren dan maar. Ik ga het niet doen op jullie manier. En ik zorg alleen dat er geldstromen verantwoord zijn. Dat vooral het gezin niet in de problemen komt, maar voor de rest weiger ik er eigenlijk een beetje aan mee te doen.

Professionele ongehoorzaamheid en haar dilemma's

Werken vanuit de oude stempel is een manier die 'echt gericht is op de vraag vanuit de cliënt' en 'naast de cliënt gaan zitten' en 'soms overnemen'. Overigens blijft dan het doel om 'linksom of rechtsom' de zelfredzaamheid van de cliënt te bevorderen. En 'dan mag van mij een traject een maand of tien jaar duren'. Het probleem is dat je 'vanaf dag een' zelfredzaam moet zijn en alles zelf moet kunnen. Professionals bestempelen trajecten als 'heel statisch', omdat zij en niet de cliënt in samenspraak met de professional bepalen wat wel en niet mogelijk is. 'Dus dat is gewoon heel aanbodgericht, ongeacht wie daar tegenover je zit.'

In gesprekken met professionals heb ik beluisterd dat trajecten en regels soms goede hulpverlening in de weg zitten. Die goede hulpverlening is het uitgangspunt van de professional.

Je moet niet nadenken over de regel, je moet nadenken over het doel. En het doel is dat de hulpverlening goed loopt.

Een andere manier van werken en daarvan afwijken wordt soms door teamleiders toegestaan. 'Maar het wordt wel gezien als, het is eigenlijk niet de manier van werken zoals wij dat wensen'. Sommige zaken zijn urgent en vragen erom dat er direct wordt ingegrepen. Dan moet kennis en ervaring van de sociaal werker 'ook op dat moment genoeg zijn om gewoon meer te mogen leveren. Dan heb je gewoon geen tijd voor een heel werkproces en doorstroomschema van zes weken. Dan moet je gewoon gelijk aan de slag kunnen'. Dat 'hoort natuurlijk niet zo'.

Op een gegeven moment kom je natuurlijk voor de vraag te staan wat deel ik wel en wat deel ik niet. En ook al zijn de regels vanuit de overheid zo gesteld dat een professional daar 'formeel iets mee moet', dan is er 'nog altijd een soort ethische keuze of je daar daadwerkelijk in meegaat of je dat daar dan een beetje burgerlijk ongehoorzaam in bent'. Maar hoe beoordeel je of de hulpverlening goed verloopt? Welke uitgangspunten spelen daarin een rol? Welke afwegingen worden gemaakt? Aansluiten bij het gezin of het belang van de cliënt speelt een belangrijke rol bij afwegingen die worden gemaakt. En dat anderen niet worden geschaad, want 'mijn mensen kunnen natuurlijk heel gevaarlijk zijn'.

Menig respondent komt met voorbeelden waarbij regels niet worden nageleefd en op grond van eigen 'inschatting' gehandeld wordt. Niet alles wat in gesprekken met cliënten ter sprake komt of thuis wordt waargenomen wordt gemeld of geregistreerd, ook al zou dat eigenlijk wel moeten. 'Als ik vijf wietplanten zie staan, dan denk ik, dat boeit mij geen zak als dat geen invloed heeft op het welzijn van het kind'. Veel professionals melden dingen niet die ze zien, want ze komen niet als 'politieagent', maar als hulpverlener: 'ik kom daar voor de kinderen'. Ook in gevallen waar sprake is van verwaarlozing maken professionals een eigen 'inschatting' of al dan niet direct moet worden ingrepen. Zit er potentie in het gezin, kan het worden gestabiliseerd, zodat de kinderen thuis kunnen blijven, 'want dat is altijd het meest gezond voor de kinderen'. Zijn de ouders gemotiveerd? Zit daar liefde in?

Dat betekent dat ik bijvoorbeeld bepaalde dingen bewust niet benoem in mijn gesprek met mijn gedragswetenschapper. Dat is wel al meerdere malen voorgekomen, omdat ik weet dat die verantwoordelijk wordt op het moment dat ik het met haar bespreek. Zij zit niet in dat gezin. Zij moet het doen op basis van mijn blabla blablabla. Dan denk ik, weet je, ik houd die verantwoordelijkheid gewoon lekker bij mezelf. Ik weet dat dit goed komt. Daar gaan geen moorden gepleegd worden of wat dan ook.

Die veiligheid dat cliënten in vrijheid kunnen spreken en dat wat zij vertellen in de spreekkamer 'onder ons blijft' is belangrijk voor de behandeling en begeleiding en het onderlinge vertrouwen. Wordt wat cliënten vertellen met anderen gedeeld, dan blijft veel verborgen wat van belang is voor een goede behandeling of begeleiding. Melden en registratieplicht wordt gezien als een vorm van controle. Iemand spreekt van een 'godgeklaagde toestand, dat mensen bang zijn van ons in plaats van dat ze naar ons toe willen komen'. Natuurlijk is er sprake van machtsverschil tussen cliënt en hulpverlener, maar de basis moet zijn dat er sprake is van gelijkwaardigheid. De cliënt moet kunnen zijn wie hij of zij is. En natuurlijk schieten cliënten in de weerstand en leggen zij de schuld bij de hulpverlener. Een hulpverlener zegt tegen een cliënt 'de meest 'horrachtige' appjes die hij naar zijn ex-vriendin stuurt naar haar te sturen.

Dat hoort voor mij bij dat stukje empowerment. Dat iemand denkt: ik mag dit doen, ik mag dit zijn, dit helpt mij. En daardoor durf ik haar ook te vertrouwen om stappen te gaan nemen die ik normaal echt helemaal niet zou willen nemen.

Wil een cliënt anders leren omgaan met bepaalde situaties, dan heeft dat meer kans van slagen dan wanneer een cliënt in vrijheid kan spreken over wat hij of zij heeft misdaan. Tenzij iemand zegt dat hij iemand gaat vermoorden, 'dan ben ik gewoon verplicht dat te melden'. Om te zorgen dat iemand een uitkering kan krijgen of ergens aangemeld kan worden moet je niet 'gewoon open en transparant communiceren, zoals je eigenlijk in het gezin doet'. Want dat werkt in het nadeel van het gezin. Het invullen van formulieren is een 'verplicht nummer' waarmee 'tactisch' wordt omgegaan. Want worden formulieren in het kader van een veiligheidscheck op basis van feiten ingevuld, 'dan zou ik, bij wijze van spreken, al een melding bij Veilig Thuis moeten doen'. Vereiste formulieren worden dus tactisch ingevuld.

En dan heb ik ook heel vaak een plan met het doel: contact maken met de cliënt. Hupsakee, weg daarmee. Weet je wel.'

Niet die 'godganse veiligheid' en 'repressie' moet de basis van de hulpverlening zijn, maar dat de cliënten hun verhaal eerlijk kunnen vertellen. Om daadwerkelijk te kunnen helpen, moet je als hulpverlener van de hoed en rand weten en patronen zien. Zonder dat eerlijke verhaal ontstaat een 'schijnveiligheid' en kan er niet naar een veilige situatie worden toe gewerkt.

De plicht om zaken te melden kan er dan toe leiden dat de dilemma's niet tijdens interview besproken of met de leidinggevende overlegd worden.

Ik heb nu bijvoorbeeld een wijkteamleider die mij daarin echt wel goed de ruimte geeft. Maar met mijn wijkteamleider hiervoor lag ik constant in de clinch. Van nee, dat moeten we melden!

In een andere context kan registreren en melden juist helpen om zaken inzichtelijk te maken en op te schalen. Juist voor hulpverleners die in een juridisch kader werken is het 'lastiger om dingen onder de radar te doen'.

Hoe jij dat net zo schetste van, nou sommige dingen nodeloos ik niet. Nee, bij ons gaat het juist om heel goed inzichtelijk te maken wat wij doen en om dat gewoon goed te borgen in het dossier.

Moeilijkheid is evenwel dat professionals juist de gevallen waar zij gaan afwijken tijdens interview met collega's willen bespreken. En om zaken voor elkaar te krijgen zullen zij met hun leidinggevende moeten overleggen. Dat is eens te meer van belang, omdat niet eenduidig vaststaat wat verwaarlozing is en of je het goede doet. Alle sociaal werkers die ik sprak komen met voorbeelden waarbij verschillend wordt gedacht of er wel of niet ingegrepen moet worden of dat iemand al dan niet voor een voorziening in aanmerking komt.

Waarbij de ene jeugdzorgwerker snel zal zeggen: deze situatie is niet goed genoeg, dit kindje kan niet meer thuis wonen, zegt een andere jeugdzorgwerker: ‘Nou ik vind dat er nog wel rek is’.

Dit verschil wordt niet weggenomen door uniforme werkwijzen die tot doel hebben om ‘op alle mogelijke manieren consistent te blijven handelen’. Een van de respondenten durft te wedden dat wanneer precies dezelfde hulpvraag bij de zestien vraagwijzers wordt voorgelegd er zestien verschillende antwoorden uitkomen. ‘Bij tien krijg je een Wmo-indicatie, en bij zes word je keihard afgewezen. En wat daar dan precies de reden voor is?’. Maar dezelfde casus kan door eenzelfde medewerker een dag later weer anders worden beoordeeld.

Een dag later kan eenzelfde casus komen waar een zoon zegt: ik wil niet. En dan ben ik bikkelhard. Dan zeg ik: ja, nee er komt geen voorziening. Het feit dat je zoon niet wil is geen reden om het dan over te nemen.

Je laten horen

Collectieve protestactie op het spreekwoordelijke Malieveld ontmoet weinig enthousiasme. Het ‘zet weinig zoden aan de dijk’ of sociaal werkers zien het niet als hun taak. Niettemin zou het wel ‘mooi’ zijn.

Ik zou het wel mooi vinden. Ik weet niet of het mijn taak zal zijn. Ik heb het gewoon heel erg druk. Ik denk wel dat dat heel goed zou zijn, zulke bewegingen. Dat het dan ook wel weer iedereen op scherp zet, denk ik. Want wij zitten wel op scherp omdat de gemeente allemaal dingen vraagt eigenlijk. Maar misschien moeten we het ook eens omdraaien. Ook hun op scherp te zetten. Dat bepaalde dingen echt niet zo kunnen.

De mogelijkheid tot veranderingen worden vooral gezocht in het opzetten van ‘eigen initiatieven’ buiten het werk: ‘daar heb je meer aan dan protesteren op een Malieveld’. Omdat je dan ook kan laten zien ‘van kijk zo moet het, zo werkt het’. Dergelijke initiatieven zouden binnen het werk ‘absoluut niet mogelijk zijn, want dan moet het toch allemaal in hun systeem passen. En wat mij betreft past het er gewoon niet’. Daarmee wordt bewust afstand genomen van institutionele logica. Niet het beleid, maar de zorgen, onvrede en wensen, verlangens en ideeën van burgers zijn leidend.

Burgerinitiatieven worden met enige aarzeling toegejuicht. Die collectieve stem komt tot uiting in ‘stichtinkjes’ die ontstaan vanuit een ontevredenheid en die voor hun belangen willen opkomen. Die willen ook in aanmerking komen voor de aanbesteding, ‘wat hun goed recht is natuurlijk’. Dergelijke initiatieven ‘hebben natuurlijk nooit nagedacht over wat voor dingen daarna komen en erbij komen kijken’. Het ontbreekt de meesten aan professionaliteit. Beter is het goed naar die onvrede te luisteren en hen te vragen om feedback te geven aan instellingen en dat als ‘een verbeterpunt meenemen naar de komende zoveel jaar’.

Het stem geven, zit hem vaak in kleine dingen, 'dat je kansen en rechten hebt en dat je wat kan zeggen'. Sociaal werkers zijn 'heel erg bezig met de stem van de cliënten, want het gaat om hen'. Maar het is ook moeizaam. Die stem van de cliënt dringt 'natuurlijk niet altijd' door. Ook sociaal werkers lopen 'tegen een plafond' aan of weten het niet.

Die stem van de cliënt krijgt steeds meer procedureel ruimte. Cliënten kunnen hun recht halen door gebruik te maken van de mogelijkheid een klacht in te dienen. In de jeugdzorg biedt de SKJ 'een verbetering', omdat de klachten nu 'objectief' bekeken worden en niet door een manager van de instelling en uiteindelijk bij een commissie 'en dan werd er niet veel mee gedaan'. Deze procedurele insteek kent weer zijn eigen bezwaren. Cliënten kunnen weliswaar een klacht indienen tegen een hulpverlener, maar dan komen ze weer terecht in een 'mallemolen' waarin je heel 'sterk in je schoenen moet staan'. Daarbij staan cliënten 'weerloos' tegenover medewerkers, die door hun organisatie worden gedekt.

Dat is ook een beetje wat ze ervaren, van als ik tegen het beleid van de hulpverlener inga kan dat gevolgen hebben voor de keuzes die die hulpverlener gaat maken. Door mij te gaan treiteren, door mij te gaan melden bij die jeugdbescherming.

Het stem geven wordt ook agogisch ingezet. Jongeren die een jongerenraad opzetten. Die worden dan door jongerencoaches gesteund die daar proberen 'positief op in te steken'. In de jongerenraad wordt heel veel onvrede gespuid, maar het doel is om juist niet in de slachtofferrol te blijven hangen maar te kijken 'naar wat jij wel kan'.

Twee jongens zijn ook heel erg bezig met, ja en dat kan toch niet, want dat ze dit doen en dat doen in de politiek. Ik zei, ja weet je, ga je eens verdiepen. Hoe zou je nou dat dan anders kunnen doen. Ja en nu gaan ze zichzelf kandidaat stellen voor de gebiedscommissie.

Die agogische benadering richt niet alleen op hoe je leert verhouden tot jezelf en je situatie, maar ook tot anderen. Jongeren die tijdens een rap ineens 'homo gaan zeggen en dit en dat' aanspreken op hun taalgebruik en hen ervan bewust maken dat dat niet gewoon is, ook al denken zij van wel.

Politisering wordt hier inzet van pedagogiek die is gericht op het doorbreken van wat als vanzelfsprekend wordt ervaren. Een daarmee wordt zij onderdeel van een positieve macht die richting probeert te geven aan een samenspel vol tegenstrijdigheden en aan emancipatie van jongeren.

3. Stil verzet

Tot slot breng ik de verschillende draden waaruit de ‘kleine politicologie’ is gesponnen samen vanuit het paradoxale uitgangspunt van dit onderzoek. Dat uitgangspunt is dat de centrale vraag van de politiek de vraag naar de grens is en dat die grens uiteindelijk onbepaald is en moet blijven. Het politieke manifesteert zich in de vraag naar de legitimiteit van de grens van de bestaande orde, of anders gezegd: in conflicten, controverses, tegenstrijdigheden en paradoxen.

Als de ‘kleine politicologie’ al iets laat zien, dan dat politiseren geenszins de betekenis krijgt van polariseren. Van het creëren van een onoverbrugbare wij-zijtegenstelling is geen sprake. Uit de gesprekken ontstaat bepaald niet het beeld van een onverzettelijke oppositie tegen de manier waarop het sociale domein is georganiseerd. Evenmin worden ideologische of partijpolitieke opvattingen over de inrichting van de samenleving in stelling gezet om beleidsmakers en politici verwijten te maken. Uit de gesprekken komt evenmin het beeld op van barricaden waarop strijd wordt geleverd tegen sociaal onrecht en voor maatschappelijk hervormingen die worden gestuurd door ideologische vergezichten. Ook loopt men niet met gebalde vuist richting het Malieveld om actie te voeren. Wat ik vooral ben tegengekomen is dat het politiseren tussen de regels door en in de marges plaatsvindt.

Het belang

Enigszins voorspelbaar worden marktwerking en het New Public Management, op basis waarvan het sociaal domein is georganiseerd, als sluwe tegenstander aangewezen. Sluw, omdat zij als een dief in de nacht (‘sluipend proces’) het sociaal domein hebben overgenomen en sociaal werkers hun vak hebben afgenomen. Voor zover er sprake is van strijd, dan draait deze om de erkenning van het vakmanschap van de sociaal werker, de beroepsidentiteit en waarden die daarmee zijn verbonden. In de competitieve sfeer die als gevolg van marktwerking ontstaat leren professionals zichzelf en hun werk profileren en zien zij zichzelf de rol van verkoper aannemen om in beeld te blijven. Op de markt moet je je laten zien. Daar valt weinig eer aan te behalen. Profileren wordt gezien als een bijkomstigheid die niettemin van wezenlijk belang is om voort te bestaan. Verkoper, uitvoerder, knecht zijn rollen die het vak van sociaal werk ondermijnen.

Dat vakmanschap gaat verloren, doordat zorg en welzijn als een productieproces wordt ingericht. Het streven naar een functioneel, rationeel en efficiënt proces heeft een ‘wangedrocht’ voortgebracht, een onoverzichtelijke en ondoordringbare complexiteit, oftewel een zorgindustrie die niet langer de noden van kwetsbare groepen in de samenleving en de sociale dynamiek articuleert. Niet alleen cliënten, maar ook professionals en bestuurders hebben geen overzicht en controle over deze complexiteit. Eerder lijkt het omgekeerde het geval en heeft het proces cliënt, professional en bestuurder in zijn greep.

In een poging deze complexiteit te vereenvoudigen en in de greep te krijgen neemt de complexiteit paradoxaal genoeg in omvang en dichtheid verder toe. Vereenvoudiging betekent vaak dat regels en procedures verfijnd worden. Die verfijning is mede het gevolg van de tragiek van de onbedoelde gevolgen. Bij ieder beleid of procedure doemen uitzonderingen op die niet aan criteria voldoen om voor een voorziening in aanmerking te komen en buiten de boot vallen. Of omgekeerd, mensen kunnen gebruik maken van een voorziening voor wie deze niet was bedoeld. Beleidsmakers zullen op deze uitzondering anticiperen, en daarvoor weer regels bedenken. En achteraf zullen zij met bijkomende regels het beleid repareren om onbedoelde gevolgen tegen te gaan.

Politiseren krijgt betekenis in deze complexiteit. Het is onmogelijk om beleid zó te maken dat het voor slechts een uitleg vatbaar is. Beleid is namelijk generiek en moet op verschillende situaties van toepassing zijn. Ieder beleid heeft marges, iedere wet mazen. In het toepassen van regels komt beleid pas echt tot stand en stuit het op de weerbarstigheid van toepassing en interpretatie van regels die elkaar tegen spreken (Lipsky, 2010; Frissen, 2007). ‘Je maakt in feite gewoon je eigen regels’. Juist omdat beleid niet eenduidig is ‘wordt in de praktijk natuurlijk vrolijk gerommeld met alle regels’. Rommelen in de marge is de grens opzoeken, de interpretatiemogelijkheden gebruiken die beleid biedt: wie is wel of niet kansrijk?

Indien de politiek deze uitkomsten onwelgevallig zijn zal zij de gaten in het beleid repareren door een begrip ‘kansrijk’ nader te specificeren. Maar daar zal zij nooit volledig in slagen. De poging het toepassen te controleren leidt tot een andere paradox. In het streven zorg en welzijn te organiseren voor de mensen die het ‘echt’ nodig hebben (wat is echt?) komt de nadruk te liggen op het toetsen en handhaven van toepassing, met als gevolg dat de bedoeling van de wet – het bevorderen van zelfstandigheid en zelfredzaamheid – niet wordt gerealiseerd. We zagen daarvan enkele voorbeelden.

Tegenover de complexiteit kan men geen vuist maken. Met Foucault (2018) kunnen we deze complexiteit macht noemen. Het gaat hier niet om een macht die iemand of een groep bezit. Macht is vooral een machtsverhouding, een spel van ongelijke en veranderlijke betrekkingen die via aanhoudende conflicten tussen regels die elkaar tegenspreken en controversen over de betekenis van regels veranderen. Het is te zien als een ingewikkeld kat-en-muisspel waarin ruimte tussen de regels wordt gezocht, die vervolgens weer wordt ingeperkt, waarin men zijn regels maakt die vervolgens weer ongedaan worden gemaakt.

Stil verzet

Waar macht is, daar is ook verzet. Maar dit verzet manifesteert zich niet als een revolutie die het systeem omverwerpt. Beschouwen we politiseren enkel als een strijd om de hegemonie, dan gaan we voorbij aan de stille vormen van verzet (Scott, 1990; Hoijtink, 2018). Om op onbedoelde gevolgen van beleid en onrecht aan te kaarten, wenden sociaal werkers en bestuurders zich tot ambtenaren en wethouders, ‘die ook wel zien dat het niet klopt’. Maar we zagen ook andere strategieën: niet alles registreren, de eigen inschatting maken, de eigen regels maken, een bepaalde invulling geven aan een meerduidelijk begrip als kansrijk om zo tegen de wil van de politiek in toch een programma te ontwikkelen, formuleren nietszeggend invullen (‘Hupsakee, weg daarmee’), of minimaal te verantwoorden.

Dit stiekem handelen zijn stille vormen van verzet die een pragmatische oplossing zoeken voor hen die tussen wal en schip raken. Een belangrijke paradox van stil verzet is dat men het spel moet meespelen om het te ondermijnen. Ogenschijnlijk voldoet men aan de verwachtingen – het formulier wordt ingevuld, men registreert en voert het beleid uit. Men simuleert de rol van knecht, uitvoerder, politieagent en verkoper, om vervolgens onopgemerkt de ruimte te pakken die in elk complex systeem ligt verborgen. Men handelt ogenschijnlijk op een manier die aan de verwachtingen voldoet. Of anders gezegd, men handelt sociaal wenselijk, maar verbergt daarachter wat men werkelijk doet of denkt. Bestuurders en sociaal werkers profileren zich op de manier die van hen wordt verwacht of denken dat van hen wordt verwacht en bevestigen daarmee de gewenste uitkomsten van het beleid. Tegelijkertijd hebben zij kritiek op dit toneelspel en uiten zij hun kritiek, om tactische en strategische redenen, daarop achter de coulissen.

Uit de gesprekken krijg ik niet de indruk dat men uit onverschillig eigenbelang de regels naar zijn hand zet. Integendeel, wie van de regels afwijkt heeft heel wat uit te leggen en het nodige werk te verzetten en doet dat vaak uit morele betrokkenheid met groepen in een kwetsbare positie. Onverschilligheid wordt juist ‘types’ met een van negen-tot-vijfmentaliteit toegevoegd en geen moeite doen om van de regels af te wijken. Het stil verzet wordt gemotiveerd door het belang van de cliënt en wordt gevoed door een ethische overtuiging dat mensen mogen zijn wie zij zijn, dat iedereen meetelt. Men is doordrongen van de dilemma’s en de lastige vraag naar de grens die hen in hun stil verzet motiveert. Stille vormen van verzet zijn pragmatisch, individueel en onzichtbaar. Overigens houdt het verzet niet per se in dat regels overtreden worden. Men komt veelal in verzet tegen de manier waarop hoe gewoonlijk met die regels wordt omgegaan en medewerkers geacht worden met de regels om te gaan. Afwijken is ‘raar’.

Stil verzet kan zich niet in het openbaar manifesteren. Het beste is onder de radar te blijven van zowel de rechtmatigheidsafdeling als van een organisatiecultuur die bevreesd is voor afwijkingen. Dat heeft een belangrijk nadeel. Het onttrekt zich aan het publieke domein en het politieke debat. Het maakt de controversie niet publiek. Het nadeel daarvan is dat individuele gevallen weliswaar zijn geholpen, maar de structuren die hen in een kwetsbare positie brengen onveranderd blijven bestaan. Daarbij komt het volgende. De pogingen om recht te doen aan de situatie van individuen die tussen wal en schip raken worden weliswaar gemotiveerd door een morele betrokkenheid en een strijd tegen sociaal onrecht. Maar omdat niet iedere sociaal werker bereid is in stil verzet te komen en de regels naar zijn of haar hand te zetten of bepaalde zaken niet te registreren, dreigt er rechtsongelijkheid te ontstaan.

Het is een vak

Dit bezwaar neemt niet weg dat in de complexe dynamiek die het sociale domein is stille vormen van verzet effectief zijn. Daarenboven doorbreken zij het gevoel van onmacht dat men geen vuist heeft kunnen maken tegen de ontwikkelingen die het vakmanschap van sociaal werk hebben ondermijnd.

Stil verzet komt van binnenuit en benut de speelruimte binnen het complexe systeem. Die speelruimte komt in beeld in interne spanningen en paradoxen en controverses, die zijn verbonden met de vraag naar de grens. Politiseren vraagt dan van sociaal werkers om die interne spanningen, tegenstrijdigheden en controverses te herkennen en recht te doen. Want daarmee honoreren zij de complexiteit en sociale dynamiek van het dagelijkse leven én doen zij recht aan het ambacht van sociaal werk dat hen is ontnomen. En met het ambacht heeft marktwerking en NPM ook de morele kwaliteit van het sociaal werk aangetast. Wie een vak uitoefent, wordt gevoed door nieuwsgierigheid, zoekt de grenzen van het mogelijke en reflecteert voortdurend op wat hij doet in plaats van gedachteloos een regel toe te passen of procedure te volgen. Als het sociaal werk al een morele kwaliteit heeft, dan ontleent het deze niet aan het gedachteloos uitvoeren van beleid, maar aan het stiekem handelen en de kritische verhouding daartoe.

Literatuur

- Bacchi, C., & Goodwin, S. (2016). *Poststructural Policy Analysis. A Guide to Practice* [e-book]. Palgrave Macmillan.
- Banks, S. (2012). *Ethics and values in social work*. Palgrave Macmillan.
- Banks, S. (2014). *Ethics*. Policy Press.
- Debaene, R. & Van Bouchaute, B. (2019). Politisering: de democratische opdracht van het sociaal werk. In K. Hermans, P. Raeymaeckers, R. Roose, & C. Vandekinderen, *Sociaal werk. Mensenrechten in praktijk* (pp. 64-82). LannooCampus.
- De Brabander, R. (2014). *Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn? De mythe van zelfredzaamheid*. Garant.
- De Brabander, R. (2021). Politisering en radicale democratie. De noodzaak van onenigheid en verdeeldheid. In R. de Brabander, F. Kaulingfreks, & M. Ham, *Sociaal werkwerk. Maatschappelijke betrokkenheid in zorg en welzijn* (pp. 57-67). Van Genneep.
- De Brabander, R., Kaulingsfreks, F., & Ham, M. (Red.) (2021). *Sociaal weerwerk. Maatschappelijke betrokkenheid in zorg en welzijn*. Uitgeverij Van Genneep.
- Dehue, T. (2008). *De depressie-epidemie. Over de plicht het lot in eigen hand te nemen*. Uitgeverij Augustus.
- Eribon, D. (2018). *Terug naar Reims*. Leesmagazijn.
- Foucault, M. (1982). Le sujet et le pouvoir. In M. Foucault (2001), *Dits et écrits. II. 1976-1988* (pp. 1048-1049). Quarto Gallimard.
- Foucault, M. (1984). L'éthique du souci de soi comme pratique de la liberté. In M. Foucault (2001),... *Dits et écrits. II. 1976-1988* (pp. 1527-1549). Quarto Gallimard.
- Foucault, M. (1984a). Qu'est-ce que les Lumières. In M. Foucault (2001), *Dits et écrits II. 1976-1988* (pp. 1381-1397). Quarto Gallimard.
- Foucault, M. (1991). Questions of method. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.), *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago University Press.
- Foucault, M. (2018). *Geschiedenis van de seksualiteit I, II, III*. Boom.
- Frissen, P. (2016). Voorwoord. In C. Lefort, *Wat is politiek?* (pp. 7-11). Boom.
- Habermas, J., & Derrida, J. (2004). *Filosofie in tijden van terreur. Gesprekken met Giovanna Borradori*. Klement/Pelckmans.
- Hacking, I. (2002). *Historical Ontologies*. Harvard University Press.
- Hermans, K., Raeymaeckers, P., Roose, R., & Vandekinderen, C. (2019). *Sociaal werk. Mensenrechten in praktijk*. LannooCampus.
- Hoijtink, M. (2018). Afstand nemen van nabijheid. Humor en stil verzet van sociaal werkers. In F. Bredewold, J. W. Duyvendak, Th. Kampen, E. Tonkens, & L. Verplanke, *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt* (pp. 157-187). Van Genneep.
- Hubeau, B. (2018). *Sociaal werk is een sociaal rechtvaardigheidsberoep. Acht opdrachten voor de toekomst*. Geraadpleegd van <https://sociaal.net/achtergrond/sociale-rechtvaardigheidsberoep/>
- IFSW. (2014) <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2019/08/Global-Definitie-Social-Work-2014-Dutch-.pdf>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003 [1980]). *Metaphors We live By* [e-book]. University of Chicago Press.
- Lefort, C. (2016). *Wat is politiek?* Boom.
- Linders, L. (2019). *Op zoek naar houvast. Empowerment als handelingskader in de praktijk van zorg en welzijn*. Hogeschool Inholland.
- Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy*. Russell Sage Foundation.

- Marchart, O. (2007). *Post-Foundational Political Thought. Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh University Press.
- McLaughlin, K. (2016). *Empowerment. A Critique* [e-book]. Routledge.
- Miller, P., & Rose, N. (2008). *Governing the Present. Administering Economic, Social and Personal Life*. Polity.
- Mouffe, Ch. (2008). *Over het politieke*. Klement/Pelckmans.
- Nachtergaele, S., Reynaert, D., Gobeyn, H., De Stercke, N., & Roose, R. (2017). *Sociaal werk en mensenrechten*. ACCO.
- Oosterling, H. (2000). *Radicale middelmatigheid*. Boom.
- Peeters, J. (red.) (2015). *Veerkracht en burgerschap. Sociaal werk in transitie*. EPO.
- Putters, K. (2021). *Nieuwe bestuurscultuur begint bij herijking van het sociaal contract*. Van Slingelandt Lezing. Vereniging voor Bestuurskunde.
- Raeymaeckers, P., Gradener, J., Van Dam, S., Botman, S., Driessens, K., Boxstaens, J., & Tirions, M. (red.) (2021). *Denken over sociaal werk*. Acco.
- Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Klement.
- Scholte, M. (2018). *Op de barricaden?! Over sociaal werk, probleemfiguraties en de aanpak van structurele problemen*. Marie Kamphuis Lezing.
- Schulz, M., Frissen, P., & Schram, J. (2018). *Gemeenteraden positioneren. Van professionaliseren naar politiseren*. NSOB.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the Arts of Resistance. Hidden transcripts*. Yale University Press.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020). *Sociaal domein op koers?* SCP.
- Swyngedouw, E. (2018). *Promises of the Political. Insurgent Cities in a Post-Political Environment*. MIT.
- Tirions, M., Raeymaeckers, P., Cornille, A., Gibens, S., Boxstaens, J., & Postema, Y. (2019) (Red.). *#sociaalwerk*. Acco.
- Trommel, W. (2018). *Veerkrachtig bestuur. Voorbij neoliberale drift en populistische kramp*. Boom.
- Tweede Kamer der Staten Generaal (2020). *Ongekend onrecht. Verslag – Parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag*. Den Haag. Kamerstuk 35510.
- Van Bochove, M., Kraaijeveld, B., Van der Veen, H., El Farisi, B., Bussemaker, J. & Rusinovic, K. (september 2021). VOOR MIJ GEEN CORONAVACCIN' Inzicht in beweegredenen van vaccinatieweigeraars en handelingsopties voor beleidsmakers en professionals Working Papers Maatschappelijke Impact COVID-19 #06 – september 2021. Geraadpleegd op 17 november 2021 op <https://www.impactcorona.nl/wp-content/uploads/2021/09/Working-paper-Voor-mij-geen-coronavaccin-sept-2021.pdf>
- Van der Tier, M., & Van Lieshout, Ch. (2020). De conflictloze weg: een exploratief kwalitatief onderzoek naar politiserend werken in het opbouwwerk. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 29(6), 43-60. <http://doi.org/10.18352/jsi.648>
- Van de Wiel, P., & Verheijen, B. (2016). Inleiding – Wat is politiek? In C. Lefort, *Wat is politiek* (pp. 11-29). Boom.
- Van der Zwaard, W. (2021). *Omwillen van fatsoen. De staat van menswaardige zorg*. Boom-bestuurskunde.
- Van Regenmortel, T. (2011). *Lexicon van empowerment*. Marie Kamphuis Stichting.
- Van Regenmortel, T. (2020). *Bouwen aan een wetenschappelijke basis voor sterk sociaal werk. Onderzoek dat ertoe doet!* [Oratie]. Geraadpleegd van https://www.tilburguniversity.edu/sites/default/files/download/TiU_200173_Oratie%20Tine%20Van%20Regenmortel-digitaal.pdf
- WRR. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid.
- Young, M. (2000). *Democracy and Inclusion*. Oxford University Press.